ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIĞA VERİLEN DESTEKLERİN ÇİFTÇİ MEMNUNİYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: HALK ELİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN ISLAHI PROJESİ, ÇANKIRI İLİ AKKARAMAN IRKI KOYUN ISLAH ALT PROJESİ ÖRNEĞİ

Gökce ÜNAL

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ANKARA
2021

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIĞA VERİLEN DESTEKLERİN ÇİFTÇİ MEMNUNİYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: HALK ELİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN ISLAHI PROJESİ, ÇANKIRI İLİ AKKARAMAN IRKI KOYUN ISLAH ALT PROJESİ ÖRNEĞİ

Gökce ÜNAL

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İlkay DELLAL

Bu çalışmada 2011 yılından bu yana devam eden "Çankırı İli Akkaraman Irkı Koyun Islahı Alt Projesi"ne dahil olan işletme sahiplerinin sosyoekonomik, demografik özelliklerinin saptanması ayrıca ıslah projesi desteği sonrası işletmede meydana gelen değişikliklerin ve proje ile ilgili görüş ve düşüncelerin belirlenmesi, mevcut sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın materyalini, Çankırı İli Akkaraman Koyun Islahı 1 ve 2 Alt Projesine dahil 56 işletme oluşturmuştur. Tam sayım yöntemi kullanılarak tüm işletme sahipleri ile yüz yüze anket çalışması yapılarak işletmelerdeki 2020 yılına ait veriler değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler incelendiğinde, hanedeki ortalama kişi sayısının 7,41 olduğu, işletmelerde çalışan aile birey sayısı ortalamasının 4,75 olduğu ve işletme sahiplerinin %75'inin ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin gelirleri değerlendirildiğinde ıslah projesi desteğinin, küçükbaş hayvancılık kaynaklı gelirlerin %7,41'ini oluşturduğu belirlenmiştir. Yetiştiriciler yem fiyatlarının yüksekliğini ve mera sorunlarını kesinlikle önemli olarak değerlendirirken, ırkın verim düzeyinin düşük olması ise az önemli olarak belirtmişlerdir. İşletme sahipleri hayvan ıslahı desteklemesinden memnun olduklarını ancak destekleme miktarının arttırılması gerektiğini bildirmişlerdir. Islah projesinin hayvanların verimi üzerine etkileri değerlendirildiğinde, yetiştiricilerin %87,5'i kuzu doğum ağırlıklarının, %82,1'i kuzu sütten kesim ağırlıklarının ve %91,1'i damızlık koç niteliğinin arttığını bildirmiştir. Sonuç olarak Çankırı İlinde 2011 yılından bu yana uygulanan "Akkaraman Irkı Koyun Islahı Alt Projesi"nin, ırkın verim düzeylerinin geliştirilmesi, kaliteli damızlık üretimi ve yetiştiricilikte karlılığın arttırılması adına oldukça önemli ve değerli bir politika olduğu değerlendirilmiştir.

Ağustos 2021, 81 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Akkaraman, Koyun Islahı, Hayvancılık Desteklemeleri, Hayvancılık

ABSTRACT

Master Thesis

EVOLUATION OF SUPPORTS GIVEN FOR SMALL RUMINANT LIVESTOCK İN TERMS OF BREEDER SATISFACTION: NATIONAL SHEEP AND GOAT BREEDING PROJECT, THE CASE OF AKKARAMAN SHEEP BREEDING SUPROJECT IN ÇANKIRI PROVİNCE

Gökce ÜNAL

Ankara Üniversity
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. İlkay DELLAL

In this study, it was aimed to determine the socioeconomic and demographic characteristics of the breeders involved in the "Çankırı Province Akkaraman Breed Sheep Breeding Sub-Project" since 2011, and also determine the changes that occurred in the enterprises after the support of the breeding project, opinions and thoughts about the project, exist current problems and propose solutions. The material of the research consisted of 56 sheep enterprises included in the Çankırı Province Akkaraman Sheep Breeding 1 and 2 Subprojects. By using the full count method, a face-to-face survey was conducted with all breeders and the data of 2020 in the enterprises were evaluated. When the data obtained were examined, it was determined that the average number of people in the household was 7.41, the average number of family members working in the enterprises was 4.75 and 75% of the breeders were primary school graduates. When the incomes of the enterprises were evaluated, it has been determined that the support payment of breeding project constitutes 7.41% of the total income from sheep breeding. While the breeders evaluated the high feed prices and pasture problems as absolutely important, they stated the low yield level of the breed as less important. The breeders stated that they are satisfied with the support payments of the breeding project, but the amount of support payments should be increased. When the effects of the breeding project on the yield of animals were evaluated, 87.5% of the breeders reported that lamb birth weights, 82.1% lamb weaning weights and 91.1% breeding ram quality increased. In conclusion, it has been evaluated that the "Akkaraman Sheep Breeding Sub-Project", which has been implemented in Çankırı since 2011, is a very important and valuable policy in order to improve the yield aspect of the breed, to increase the profitability and also to product quality breeding sheep.

August 2021, 81 pages

Keywords: Akkaraman, Sheep Breeding, Livestock Supports, Livestock

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bütün dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemi döneminde olumsuz şartlarda hazırlamaya çalıştığım yüksek lisans tezimde, hem eğitim süremde hem de tez aşamasında emekleri ve desteklerinden dolayı öncelikle çok kıymetli ve değerli danışman hocam Prof. Dr. İlkay DELLAL'a ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Anabilim dalındaki tüm kıymetli hocalarıma sundukları bilgi ve birikimleri ile sağladıkları değerli katkılar için çok teşekkür ediyorum.

Ayrıca Çankırı İli Akkaraman Koyunu Halk Elinde Islah proje lideri Dr. Ç. Melikşah SAKAR'a ve Çankırı İli Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliğinin değerli başkanı ve çalışanlarına anket çalışmalarında gösterdikleri kolaylık, destek ve yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Desteğini ve anlayışını hiç esirgemeyen kıymetli eşim İlker ÜNAL'a, her zaman yanımda olan aileme ve motivasyon kaynağım olan biricik oğlum Görkem Kıvanç ÜNAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Gökce ÜNAL
Ankara, Ağustos 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI
ETİK
…….. Error! Bookmark not defined.
ÖZET …….i
ABSTRACT.....ii
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR.....iii
ÇİZELGELER DİZİNİ vi
ŞEKİLLER DİZİNİ viii
KISALTMALAR DİZİNİ ix
1. GİRİŞ.....1
2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ.....4
2.1 Kaynak Özetleri 4
2.2 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri 10
2.3 Hayvancılık Sektörü ve Tarımsal Üretime Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Katkısı 14
2.4 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Varlığı ve Gelişmeler.....16
2.5 Küçükbaş Hayvansal Ürünler ve Verimdeki Değişimler 17
2.6 Türkiye'de Tarımsal Üretime Yönelik Desteklemeler 21
2.7 Türkiye'de Hayvansal Destekleme Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Hayvancılığa Verilen Desteklemeler 22
2.8 Küçükbaş Hayvancılığa Yönelik Destekler 25
2.8.1 Anaç koyun keçi desteklemeleri 25
2.8.2 Sürü yöneticisi istihdam desteği 26
2.8.3 Sürü büyütme ve yenileme desteği 26
2.8.4 Küçükbaş soy kütüğü desteği 26
2.8.5 Ankara keçisi yetiştiriciliğinin ve tiftik üretiminin desteklenmesi.....27
2.8.6 Aşılama sonrası atık desteği.....27
2.8.7 Hayvan hastalıkları tazminatı 28
2.8.8 İndirimli kredi uygulamaları.....28
2.8.9 Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Konya Ovası projeleri kapsamındaki illerde hayvancılık yatırımlarının desteklenmesi.....28
2.8.10 Damızlık koç teke yatırımlarının desteklenmesi 29
2.8.11 Koyun ve keçilerde verimliliği artırma projesi 29

2.8.12 Hayvan genetik kaynaklarının yerinde korunması ve geliştirilmesi projesi desteği ……29
2.8.12.1 Halk elinde küçükbaş hayvan ıslahı ülkesel projesi 29
2.8.12.2 Evcil hayvan genetik kaynaklarının korunması projesi 30
2.8.13 Genç çiftçilerin desteklenmesi projesi 30
3. MATERYAL VE YÖNTEM 33
3.1 Araştırma Alanı Hakkında Bilgiler 33
3.2 Materyal 34
3.3 Yöntem 34
4. ARAŞTIRMA BULGULARI 39
4.1 İncelenen İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Analizi 39
4.1.1 İşletme hane nüfusunun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı 39
4.1.2 İşletmelerin işgücü durumu 40
4.1.3 İşletme sahiplerinin yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal güvenlik durumu.....42
4.1.4 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği açısından hayvan varlığı durumu 44
4.1.5 İşletmelerin ağıl, barınak ve mera durumu 44
4.1.6 İşletmelerin yem temin durumu 45
4.1.7 İşletmelerin kayıt tutma durumu 45
4.1.8 İşletmelerin damızlık hayvan temin şekilleri 46
4.1.9 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği kaynaklı gelir durumu 46
4.1.10 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği kaynaklı gider durumu 49
4.1.11 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık faaliyeti dışındaki gelir durumu 51
4.1.12 İşletmelerin kredi kullanma durumu 52
4.2 İncelenen İşletmeler de Islah Projesi Kapsamında Verilen Desteklerin Değerlendirilmesi 52
4.2.1 İşletmelerin desteklerden memnuniyet derecesinin değerlendirilmesi.....52
4.2.2 İşletmelerde destekleme öncesi ve sonrası değerlendirme 56
4.2.3 İşletmelerde yaşanan sorunların değerlendirilmesi 57
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....59
KAYNAKLAR 65
ÖZGEÇMİŞ..... Error! Bookmark not defined.

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1 Türkiye'de küçükbaş hayvanı olan işletmelerin işletme büyüklüğüne göre dağılımı 11
Çizelge 2.2 Türkiye'de bölgeler arası koyun varlığı ve değişim yüzdesi……...12
Çizelge 2.3 Türkiye'de bölgeler arası keçi varlığı ve değişim yüzdesi 13
Çizelge 2.4 2020 yılı tarımsal üretim değerleri..... 14
Çizelge 2.5 2020 yılına ait küçükbaş üretim değeri..... 15
Çizelge 2.6 2020 yılına ait Türkiye'de canlı hayvan değerleri 16
Çizelge 2.7 2020 yılı tarımsal desteklemeleri 24
Çizelge 2.8 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Islahı Projeleri..... 31
Çizelge 2.9 Türkiye'de Küçükbaş Hayvanlar İçin Uygulanan Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Korunması Projeleri 32
Çizelge 3.1 Çankırı ili'nin 2020 yılı ilçeler bazında büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı (Baş)..... 33
Çizelge 3.2 İşletmelerin ilçe ve köy dağılımları 35
Çizelge 3.3 İşletmelerin gruplandırma, oran ve dağılımı..... 35
Çizelge 3.4 Anket sorularında kullanılan likert tipi ölçek etiketlemeleri 37
Çizelge 3.5 Erkek işgücü birimi çevirme katsayıları 37
Çizelge 3.6 Büyükbaş hayvan birimine çevirme katsayıları..... 38
Çizelge 4.1 İncelenen işletmelerin hane nüfus dağılımları 40
Çizelge 4.2 İncelenen işletmelerin hayvan varlığına göre hane nüfus ve işgücü durumu 41
Çizelge 4.3 İncelenen işletmelerin işgücü dağılımı 41
Çizelge 4.4 İşletme sahiplerinin yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal güvenlik dağılımı..... 43
Çizelge 4.5 İşletme sahiplerinin yetiştiricilikte deneyim durumu 43
Çizelge 4.6 İşletme başına ortalama hayvan varlığı ve BBHB..... 44
Çizelge 4.7 İşletmelerin ağıl, barınak ve mera durumları..... 45
Çizelge 4.8 İşletmelerin yem temini için bitkisel üretimi..... 45
Çizelge 4.9 İşletmelerin damızlık hayvan temin şekilleri..... 46

Çizelge 4.10 İşletmelerin bir yıl içindeki koyun varlığı değişimi.....47
Çizelge 4.11 İşletmelerin bir yıllık hayvancılık gelir dağılımları.....48
Çizelge 4.12 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı gelir dağılımları.....49
Çizelge 4.13 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı bir yıllık gider dağılımları ...50
Çizelge 4.14 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık dışında gelir kaynağı durumu.....51
Çizelge 4.15 İşletmelerin yıllık hayvancılık dışında elde ettikleri gelir dağılımları.....51
Çizelge 4.16 İşletmelerin kredi kullanım durumu.....52
Çizelge 4.17 İşletmelerin desteklemelerden yararlanma ve memnuniyet durumları.....53
Çizelge 4.18 İşletme sahiplerinin hayvancılık ile ilgili çeşitli başlıklara ilişkin bulgular 54
Çizelge 4.19 İşletme sahiplerinin mevcut koyun sayısını arttırma tercihleri.....55
Çizelge 4.20 Islah desteği olmazsa işletme sahiplerinin koyun yetiştiriciliğine devam etme durumu 56
Çizelge 4.21 Islah desteğinin işletmelere etkileri 57
Çizelge 4.22 İşletmelerin destekleme sonrası verim değerlendirmeleri 57
Çizelge 4.23 İşletmelerin yaşadıkları sorunlara ilişkin genel değerlendirmeleri.....58

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1 Türkiye'de küçükbaş hayvan sayıları (Bin Baş) 17
Şekil 2.2 Türkiye'de küçükbaş hayvancılıkta üretilen toplam et miktarı (Bin Ton) 18
Şekil 2.3Türkiye'de kesilen küçükbaş hayvan sayısı (Bin Baş) 18
Şekil 2.4 Türkiye'de kesilen küçükbaş hayvanlarda karkas ağırlığının değişimi (Kg/Baş) 19
Şekil 2.5 Türkiye'de küçükbaş hayvanlarda üretilen toplam süt miktarı (Bin Ton)..... 19
Şekil 2.6 Türkiye'de üretilen toplam yapağı miktarı (Bin Ton) 20
Şekil 2.7 Türkiye'de üretilen toplam tiftik ve kıl miktarı (Ton) 20
Şekil 4.1 İncelenen işletmelerin hanedeki birey sayısına göre sınıflandırılması 40

KISALTMALAR DİZİNİ

BBHB	Büyükbaş Hayvan Birimi
ÇKS	Çiftçi Kayıt Sistemi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSÜD	Gayri Safi Üretim Değeri
EİB	Erkek İşgücü Birimi
KES	Kırmızı Et Kayıt Sistemi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBS	Koyun Keçi Bilgi Sistemi
KKYDP	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOZABİRLİK	Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
MIS	Manda Islah Sistemi
SOYBİS	Soy Kütüğü ve Önsoy Kütüğü Bilgi Sistemi
TİFTİF BİRLİK	Tiftik ve Yapağı Satış Kooperatifleri Birliği
TKS	Tiftik Kayıt Sistemi
TSEK	Türk Standartları Enstitüsü Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKVET	Veteriner Bilgi Sistemi (Hayvan Kayıt Sistemi)
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
HAYGEM	Hayvancılık Genel Müdürlüğü

1. GİRİŞ

İnsan beslenmesinde temel besin maddelerini üretmesi ve bunun yanında istihdam yaratması gibi özellikleri göz önüne alındığında hayvansal üretim, tarım sektörü içerisinde önemli bir konumdadır. Ayrıca hayvansal üretim, önemli bir katma değer yaratıcısı konumu ile sanayiye de büyük etki sağlamaktadır.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum sayesinde farklı bölge ve iklimlerde, birçok değişik tür ve ırktan hayvanı yetiştirme imkânı bulunmaktadır. Türkiye'de sahip olunan mera ve otlak varlığı ile koyun yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır. Geleneksel yöntemlerle sürdürülen koyun yetiştiriciliği yerli ırkların egemenliğinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda hem yerli koyun ve keçilerin verimliliklerinin arttırılması hem de damızlık hayvan yetiştiren işletmelerin kurulmasını teşvik ederek küçükbaş hayvancılıkta kaliteli damızlık hayvan talebinin karşılanması ve birlik ile yetiştiricilere hayvan ıslahı uygulamaları ve düzenlemeleri hakkında eğitim verilmesi amacıyla Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından "Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Yerinde Korunması ve Geliştirilmesi Ülkesel Projesi" geliştirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de, 2005 yılında 2 ırk ile 2 ilde başlatılmış olan "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi" ile 60 ilde 23 koyun ve 7 keçi ırkında, 6.300'er başlık 180 popülasyonda, 1.2 milyon baş anaç hayvan ve yavruları ıslah kapsamında kayıt altına alınmaktadır. Islah projesi kapsamında yetiştiricilere destekleme ödemeleri yapılmakta, ekonomik açıdan güçlendirilerek, ülke ekonomisine katma değer sağlanması amaçlanmaktadır. Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi kapsamında, 2011 ve 2012 yıllarında başlatılan Çankırı İli Akkaraman Koyun Islahı Projesi dahilindeki 2 alt proje ile 56 işletmede 12.000 baş anaç hayvanda ıslah çalışmaları yürütülmektedir. Bu projeye dahil olan işletmelere anaç hayvan ve bunlardan doğan kuzuları için hayvan başına 40 TL destekleme ödemesi yapılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de küçükbaş hayvancılığa verilen desteklerden "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi" kapsamında verilen desteklerin değerlendirmesini yapmaktır. Bu temel amaç çerçevesinde;

- Çankırı İlinde "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Ülkesel Projesi" dahilinde yürütülen Akkaraman Irkı Koyun Islahı Alt Projelerinde yer alan işletmelerin mevcut durumlarını araştırmak ve proje öncesi ile kıyaslamak,

- Projenin uygulanmaya başlama sürecinden itibaren Akkaraman Koyununun bölgedeki popülasyonunun incelenmesi, verilen desteklerin ve uygulanan ıslah programının yetiştiriciler ile hayvancılık işletmeleri üzerine olan etkilerini araştırmak,
- Islah desteklemelerinden memnuniyet düzeyini ve yetiştiricilerin tarımda kalma eğilimlerini belirlemek,
- İşletme sahiplerinin yaş, eğitim seviyesi, aile yapısı ile sosyal güvence gibi konular incelenerek, bölgedeki yetiştiricilerin demografik ve sosyal yapısının ortaya koymak,
- Politika yapıcılara, "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Ülkesel Projesi"ne ilişkin destekleme politikaları hakkında bilgi sağlamak ve araştırmacılara kaynak oluşturmak hedeflenmiştir.

Bu tez çalışması 7 ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümünde, "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi" hakkında genel bilgiler verilmiş ve bu çalışmanın amacı açıklanmıştır.

İkinci bölümde, çalışmanın konusu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar ana hatları ile bildirilmiştir.

Üçüncü bölümde, çalışmanın materyal ve yöntemi açıklanmıştır. Araştırma yöntemini oluşturan anket hazırlığı, veri toplama araçlarının geliştirilmesi, verilerin toplanması düzenlenmesi ve analizi aşamaları açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, Türkiye'deki Koyunculuk İşletmelerinin yapısal özellikleri açıklanmıştır. Bu kapsamda Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin tarımsal üretime ve hayvancılık sektörüne katkısı incelenmiş ve küçükbaş hayvan varlığı ile üretilen ürün miktarındaki değişimler irdelenmiştir.

Beşinci bölümde, Türkiye'de Küçükbaş hayvancılık kapsamında uygulanan desteklemelere değinilmiştir. Türkiye'de uygulanan hayvansal üretimi destekleme

politikalarının tarihsel değişimi ve küçükbaş hayvancılığa yönelik uygulanan desteklerden bahsedilmiştir.

Altıncı bölümde incelenen işletmeler ile ilgili edinilen araştırma bulguları çizelgeler halinde verilerek açıklanmış ve bulgular güncel literatür ile karşılaştırılmıştır.

Yedinci bölümde araştırma sonunda elde edilen bulgular doğrultusunda çalışma sonuçları değerlendirilmiş ve araştırmanın amacı doğrulusunda önerilerde bulunulmuştur.

Bu tez çalışmasında 2011 yılından bu yana " Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Ülkesel Projesi" dâhilinde Çankırı'da yürütülen "Akkaraman Irkı Koyun Islahı Alt Projesi" kapsamında verilen desteklerin anket çalışmasından elde edilen veriler ile değerlendirmesi yapılmış, desteklemelerin üreticiye yansıması ve ıslah projesinin etkileri incelenmiştir. Çankırı ilinde Küçükbaş hayvan Islahı kapsamında desteklerden faydalanan, Akkaraman Irkı Koyun yetiştiriciliği yapan İşletmelere yönelik benzer bir çalışmaya rastlanmadığından, bu çalışmanın bölgedeki küçükbaş hayvancılık konusunda politika yapıcılara ve araştırmacılara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ

2.1 Kaynak Özetleri

İşletmelerin sosyoekonomik yapısı incelenerek ve karlılık ile kullanılan girdi miktarlarının üretime katkısı belirlenerek, işletmelerin etkinliği arttırılır ve böylece verim artışı sağlanabilir. Ayrıca bölgedeki tarımsal kuruluşların etkinliğine katkıda bulunmak için, işletmelerin ekonomik özelliklerinin belirlenmesi gereklidir (Altıntaş ve Akçay 2007).

Yılmaz ve Köknaroğlu (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'de hayvancılık sektöründe maliyetlerin yükseldiği, Avrupa Birliğine uyum sürecinde küçük işletmelerin çoğunlukta olması ve pazarlamadaki alt yapı yetersizliklerinin varlığı nedeniyle bu sektörün rekabet gücünün olmayacağı, bu sebeple uzun vadeli yapısal destek ve politikaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Tarımsal gelir, tarım sektörünün yapısal özellikleri nedeniyle diğer sektörlere kıyasla düşüktür. Ancak tarımdan elde edilen ürünler ülkeler açısından stratejik bir yere sahiptir. Bu önem nedeniyle sektör, destekleme politikaları ile mutlak suretle desteklenmelidir. Tarımsal destekleme politikalarının uygulamasında karşı karşıya kalınan sorunların giderilmesi için kırsaldaki tarım işletmelerinin yapısal durumunun, ilgili kitlenin demografik ve sosyoekonomik nitelikleri ile uygulanan desteklemelerin miktar, zaman ve sonuçlarının iyi bir şekilde analiz edilmesi, projenin amacına ulaşması yolunda etkin katkılar sağlamaktadır (Topcu 2008).

Topcu (2008) tarafından yapılan çalışmada, topluma yüksek maliyetle yansıyan desteklemelerin hedefine ulaşabilmesi için, yerelde tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin belirlenip, desteklemelerin zaman, miktar ve çeşidinin tespit edilmesi gerektiğini bildirilmiştir. Tarım sektöründe politika yapıcı ve uygulayıcılarının, tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri dikkate alarak yerel bazda özellikli politikalar uygulamaları, hem politika üretenlere hem de yetiştiricilere önemli faydalar sağlayacağı, bu sebeple kıt kaynakların en etkin biçimde üretime sunulmasında hedef kitle ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği, bu doğrultuda destekleme politikaları üretilebileceği ve ayrıca maliyet

baskısını giderilebileceği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, işletmeler daha rekabetçi bir yapıya kavuşabilecek ve işletme sahiplerinin yaşam standartları da yükselecektir.

Yetiştiricilerin, desteklemelerden yararlanmasında etkili faktörler ile desteklemelere ilişkin düşüncelerinin belirlenmesinde, bölgelerin de dikkate alınarak ortaya konması, desteklemelerin hedeflenen amaca erişebilmesinde büyük fayda sağlayacağı başka araştırmacılar tarafından da önerilmektedir (Demir ve Yavuz 2010).

Alkan (2010) yaptığı çalışmada, hayvansal proteinin insan beslenmesi için ucuz ve erişilebilir zorunlu bir ihtiyaç olup dengeli ve yeterli beslenme için gerekli olduğunu bildirmiştir. Aynı çalışmada, Türkiye'nin coğrafik yapısı ile iklim koşulları ve bunlara ilaveten maliyetler değerlendirildiğinde, görece olarak düşük maliyetli buna karşın verimli olan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Buna ilaveten çalışmada, hayvancılıkta girdi maliyetleri incelendiğinde yem giderlerinin toplam maliyetin % 75-80'ini kapsadığı bildirilmiştir. Çalışmada, koyunun merayı en iyi ve verimli şekilde değerlendirebilen, merayı her mevsim kullanabilen bir tür olduğu ve Türkiye'deki meraların çoğunluğunun yüksek verime sahip olmadığı, küçükbaş hayvanların yararlanabilmesi açısından, büyükbaş hayvanlara kıyasla daha uygun olduğu belirtilmiş olup, bu sebeplerle koyun yetiştiriciliğinin, en düşük girdi ile yapılabilecek bir faaliyet olduğu belirtilmiştir.

Yapılan bazı çalışmalarda küçükbaş hayvancılık yapan işletmelerde, yetiştiriciliğe devam edip etmeme durumu ve nedenleri incelenmiştir. Bunlardan Aksoy ve Yavuz (2012)'un Erzurum, Ağrı, Van ve Elazığ'da yapmış oldukları çalışmada, çiftçilerin küçükbaş yetiştiriciliğini bırakma nedenleri arasında ilk sırayı "gelir düşüklüğü" alıyorken sırasıyla "çoban yokluğu", "göç", "pazar problemi", "hastalık nedeniyle kayıplar" ve "terör" faktörleri nedenler arasında sıralanmıştır.

Türkiye'de küçükbaş hayvancılığın yapısal durumunu şekillendiren etmenler; yıllar içerisinde kentlerin de gelişmesiyle yaşanan yoğun göçler, işletme sayısında ve genç nüfus oranında azalmalar, mera alanlarının daralması, küçükbaş hayvan ürünlerine olan talebin düşmesi, kırmızı ete olan talebin büyük oranda sığır etinden karşılanması, çoban temininde yaşanan zorluklar ve çoban ücretlerinin yüksek olması, girdi fiyatlarındaki artışlar, örgütlenme yetersizliği, pazar koşullarının yetiştirici aleyhine gelişmesi,

damızlık hayvan yetiştiren işletmelerin varlığının yetersiz olması, destek ve teşviklerden sektörün yeterince faydalanamaması şeklinde sıralanabilir (Cengiz vd. 2015).

Türkiye'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin sosyo-ekonomik durumu, ilgili desteklerden yararlanma ve memnuniyet durumu, küçükbaş hayvancılığın ekonomik olarak sürdürülebilirliği konusunda bölge bazında yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Yapılan bir çalışmada araştırmacılar, GAP bölgesinde küçükbaş hayvan sayılarının azaldığını bildirmiş ve bu azalmada etkili olan faktörleri mera yetersizliği, yetiştiricilikten kar elde edememe, başkaca üretim kanallarının oluşması, yetiştiricilikte çalışacak aile fert sayısında azalma ve çoban bulmada sıkıntı olarak sıralamışlardır. Sorunlara yönelik çözüm önerileri için ilk sırayı %64,2 ile yem ve damızlık temini için düşük faizli kredi verilmesi alırken, onu %54,9 ile mera ıslahı ve yem bitkisi üretiminin artırılması, %23,9 ile genetik iyileştirme yapılması ve %22 ile pazar fiyatların arttırılması takip etmiştir (Dellal vd. 2002).

Aktürk vd. (2005), Gökceada'da hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler ile yaptıkları araştırmada, çalışmaya dahil olan üreticilerin okuma-yazma oranının yüksek bulunduğunu, bu durumun örgütlenmeyi ve haber kaynaklarını kullanmayı arttıran bir faktör olduğunu bildirmişlerdir. Araştırılan işletmelerin GSÜD'nin %47,97'sinin hayvansal üretim değeri olduğunu, bu değerin %79,70'inin küçükbaş yetiştiriciliğinden kaynaklandığı bildirilmiştir. Aynı çalışmada hayvancılık faaliyeti sonucu elde edilen karın (brüt) %86,20'si yine küçükbaş hayvancılık faaliyetinden kaynaklı olduğunu belirlemişlerdir.

Boz vd. (2008) yaptıkları çalışmada girdi fiyatlarının yüksek oluşu ve desteklemelerin yetersizliği nedeniyle bölgede üreticinin hayvanlarını satmak zorunda kaldıklarını çoğu işletmenin hayvancılığa devam edemediğini, bu sebeple bölgede hayvan sayısının büyük oranda azaldığını bildirmişlerdir. Bölgede hayvancılığın geleceği için mutlak suretle girdi desteklemesinin sağlanması, eğitim-yayım faaliyetlerinin arttırılması örgütlenme çalışmalarının sağlanması ve yüksek verimli ırklarla üretimin gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Burdur ilinde, Damızlık Birliğine üye olan koyun yetiştiricilerinin sorunları ve işletmelerin yapısal özellikleri konusunda yapılan bir çalışmada, yetiştiriciliği yapılan Merinos ve melezi koyun ırkı ile Kıl keçisi üretiminin ciddi anlamda geriye doğru gitme eğiliminde olduğunu ve sektörün hem ekonomik hem de teknik desteklere ihtiyacı olduğunu bildirilmiştir. (Bilginturan ve Ayhan, 2009)

Şahinli (2011) Konya ilinde koyunculuk faaliyeti yapan işletmelerle yaptığı tez çalışmasında, devletin sürekli büyükbaş hayvancılığa desteklemelerde bulunması sonucunda koyunculuk faaliyetinin geri plana düştüğünü, yapılan et, süt ve bunların ürünlerine ilişkin ithalatların koyunculuğu baltaladığını bildirmiştir. Ayrıca bölgede koyun yetiştiriciliğini yorucu bulan gençlerin bu mesleği terk ettiklerini, işsizliğin ve köyden kente göçün arttığını vurgulamıştır. Bu sebeple koyunculuk faaliyetini yapanların sayısının azaldığını tespit etmiştir. Aynı çalışmada bölgedeki mevcut olan yerli koyun ırklarının ıslahının yapılması ile hayvancılığa büyük bir fayda sağlanacağı bildirilmiştir.

Erzurum'da ekstansif olarak hayvancılık yapan işletmeler ile yapılan bir çalışmada, hayvancılık faaliyetinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için tarım işletmelerinin gelir seviyesinin arttırılması ve meraların uygun bir şekilde değerlendirilebilmesi için mutlak suretle destekleme ve teşviklerin yapılması gerektiği bildirilmiştir (Kara ve Kızıloğlu 2012).

Ateş vd. (2014) Antalya ilinde yapmış oldukları çalışmada, küçükbaş hayvancılık faaliyetinin kırsal alan için geleneksel üretim yolu ile yetiştiriciliği yapılan hem bir besin hem de bir gelir kaynağı olarak ön plana çıkmakta olduğu belirlenmiştir. Örgütlenme politikalarının yetersizliği akabinde pazarlama noksanlığı, yetiştiricilerin söz sahibi olamadıkları piyasa nedeniyle kar elde edemedikleri bunun neticesinde yetiştiricilikten vazgeçtikleri görülmekle birlikte zaman içerisinde küçükbaş hayvan sayısında ciddi azalmalar meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu sebeple yetiştiricilerin sektörde kalmasını teşvik edici destekleme politikalarına ihtiyaç görülmektedir.

Demir vd. (2015) Ardahan ilinde koyunculuk faaliyetinde bulunan yetiştiricilerle yaptıkları çalışmada son yıllarda verilen desteklemeler ve teşvikler neticesinde koyun yetiştiriciliği faaliyetine yönelenlerin sayısının arttığını bildirmişlerdir.

Ceyhan vd. (2015) Niğde ilinde koyunculuk faaliyeti yapan işletmeler ile yaptıkları çalışmada, koyun yetiştiriciliğinde yaşanan sorunlar içinde üreticilerin en önemli sorunu olarak, yem fiyatlarının yüksek buna karşılık ürün fiyatlarının düşük olmasını bildirmişlerdir. Bunlara ilaveten mera sıkıntısı ve verim düşüklüğünü de önemli bir sorun olarak bildirmişler ve bölge yetiştiricisi için mera ıslahı ve genetik iyileştirme çalışmalarının yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Pazarlama fiyatlarının iyileştirilmesi ve uygun kredi imkânlarının sağlanması ile koyunculuğun daha cazip hale gelebileceği belirtilmiştir.

Çobanoğlu vd. (2015) yapmış oldukları çalışmada, KKYDP kapsamında karşıt durum etki değerlendirme yöntemi kullanılarak destek alan ve almayan üreticiler arasında anket usulü durum değerlemesi uygulaması yapılmıştır. Yapılan çalışmada destek alan tarım işletmeleri ile almayanların, tarım faaliyeti sonucu elde ettikleri ürün üretim kapasiteleri ile elde ettikleri gelir arasındaki farkın, 2011 yılına kıyasla 2014 yılında azalmasına rağmen, destek alan işletmelerin, almayan işletmelere göre önemli iyileşmeler gösterdiğini bildirmişlerdir.

Seki ve Biler (2016)'in Çanakkale İli Biga İlçesi'nde yapmış oldukları bir çalışmada, üreticilerin %64'ünün desteklemelerden memnun olmadığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre desteklemelerin yetersiz kalması, genç nüfusun sektörle ilgili ekonomik kaygılar içinde olduğu ve bu kaygının sektörden kaçma nedeni olduğu belirlenmiş, bu kaygıları yaşatmamak adına politikalar geliştirilmesi ve desteklemelerin bu yönde düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Semerci ve Çelik (2016), yaptıkları bir çalışmada, küçükbaş hayvancılıkta özellikle 2009 yılından sonra uygulanan tarımsal desteklemelerin, ıslah ve örgütlenme çalışmalarının sonucunda olumlu gelişmeler yaşandığını, yine de küçükbaş hayvancılığının et ve süt talebini karşılamada oldukça geride kaldığını, mutlak suretle bu sektörün sermaye yapısının desteklenmelerle güçlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Yüksek verim ve dolayısıyla yüksek gelir elde etmek için yetiştiriciliği yapılan ırkların niteliğinin yükseltilmesinin bu bağlamda ıslah çalışmalarına verilen desteklemelerin devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Şahinler ve Demir (2016), 2004-2014 yılları arasında Ağrı ilinde küçükbaş hayvan varlığı durumunu ve sorunlarını araştırmıştır. Yapılan çalışmada 2014 yılında 2004 yılına kıyasla koyun varlığında ciddi bir azalma olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca bölgede pazarlama ve mera sorunları ile verim düşüklüğü ve yem bitki üretiminde sıkıntıları tespit edilmiştir. Sunulan çözümler içerisinde yetiştiriciyi özendirecek desteklerin verilmesi gerekliliğini belirtmişlerdir.

Özalp ve Sayın'ın (2018) Antalya ilinde damızlık küçükbaş hayvan işletmeleri ile yaptıkları çalışmada, yetiştiricilerle yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiş, sonuç olarak küçükbaş hayvancılıkta üretimin sürdürülebilirliği için gelir arttırıcı ve masraf azaltıcı önlemlerin uygulanmasının gerekliliği ve yetiştiricilerin desteklemelerden yararlanması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının önemi ortaya koyulmuştur.

Karadaş'ın (2018) Hakkâri ilinde koyun yetiştiriciliği yapan işletmelerin sosyoekonomik, demografik özelliklerini ve koyunculuk faaliyetinde üreticilerin yaşadığı sorun ve çözümleri incelediği araştırmada, tespit edilen sorunlar içerisinde en önemli olanların girdi fiyatlarının yüksekliği ve yem üretimindeki sıkıntılar olduğu tespit edilmiş olup bu konuda üreticilerin desteklenmesi gerektiği çözümler arasında belirlenmiştir.

Özsayın ve Everest'in (2019) yapmış oldukları bir çalışmada koyun yetiştiriciliği yapan işletmelerin sosyoekonomik durumunu ve damızlık seçimini yaparken dikkat ettikleri unsurları belirlemek için 5'li likert ölçeğini kullanmışlardır.

Karagöz (2019), Konya ili Karapınar ilçesinde koyunculuk işletmeleri ile yaptığı tez çalışmasında, üreticilerin yaş ortalamalarının orta yaş seviyesinde olduğunu, bu mesleğin babadan oğula geçen bir meslek olduğunu bildirmiştir. Bu sebeplere ilaveten koyun yetiştiriciliğinin, emek yoğun bir meslek olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte yeni neslin bu mesleği yapmaktan kaçındığını, bu sebeple gençleri özendirecek ve teşvik edecek proje, teşvik ve desteklemelerin uygulanması gerektiğini bildirmiştir.

Ünüvar'ın (2019) Mersin ilinin dağ ile ova köylerinde gerçekleştirdiği tez çalışmasında, üreticilerin yaşadığı en büyük sorunlar arasında maliyetlerin yüksek olması, mera sorunları ve pazarlama sıkıntılarının yer aldığı bildirilmiştir. Aynı çalışmada üreticilerin tarımsal faaliyet ile ilgili verecekleri kararlarda, yaş, deneyim, hayvan sayısı ve kredi

kullanımının etkili olduğunu tespit edilmiştir. Tarıma verilen desteklerin üreticinin bulunduğu bölgenin fiziki koşulları gözetilerek yapılması gerektiği belirlenmiştir.

2.2 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, zayıf meralar ile bitkisel üretime uygun olmayan ve hatta nadas ile anız gibi alanları değerlendirebilen bunun karşılığında et, süt, deri, yapağı ve kıl gibi ürünler elde edilen bir hayvansal üretim dalıdır. Türkiye'nin coğrafi yapısının, doğal kaynaklarının ve büyük oranda yetersiz olan çayır-mera alanlarının koyun ile keçi türlerinin yetiştiriciliğine daha uygun olması ve kırsalda tüketim alışkanlıklarının etkisiyle küçükbaş yetiştiriciliği için bir ortam oluşmuştur (Kaymakçı vd. 2000).

Türkiye'de nemi sevmediklerinden Doğu Karadeniz dışındaki hemen her bölgede sayı üstünlüğü ve beslendiği alanların genişliği bakımından küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ilk sırada gelmektedir. Küçükbaş yetiştiriciliği ülkemizde mera ve yaylalar kullanılarak ekstansif şekilde yapılmaktadır (Günaydın 2009).

Türkiye'de küçükbaş hayvancılık yüksek oranda, düşük verime sahip yerli ırklarla yapılmakla birlikte küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler küçük ölçekli işletmelerden meydana gelmektedir. TÜİK verilerine göre işletme büyüklük oranları incelendiğinde, 2006 yılında, hayvan sayısı 150 baş ve üzeri olan işletmelerin oranı %7,1'dir. İşletme büyüklüklerine ilişkin TÜİK sisteminde ulaşılan en güncel veri olan 2016 yılı verilerine göre 150 baş ve üstü hayvan sayısına sahip işletme oranının %18,5'e yükseldiği Çizelge 2.1'de görülmektedir.

Türkiye'de koyun varlığını incelendiğinde 2006-2020 yılları arasında hayvan sayısında %64,5 oranında artış gerçekleşmiştir. 2006-2020 yılları arasında koyun varlığının bölgelerdeki dağılımı incelendiğinde ise Kuzeydoğu Anadolu'nun tüm bölgeler içerisindeki payı %13,1'den %10,5'e, Ortadoğu Anadolu'nun %24,3'dan %16,0'a düşmüştür. 2020 yılı itibariyle koyun varlığının en fazla olduğu ilk 4 bölge Güneydoğu,

Ortadoğu, Batı Anadolu ve Ege olup, toplam koyun varlığının %56,2'si bu bölgelerdedir (Çizelge 2.2).

Çizelge 2.1 Türkiye'de küçükbaş hayvanı olan işletmelerin işletme büyüklüğüne göre dağılımı (TÜİK 2021)

	2006 Yılı		2016 Yılı	
Küçükbaş hayvan sayısına göre işletme büyüklüğü (baş)	**İşletme oranı (%)**	**Küçükbaş hayvan sayısının oranı (%)**	**İşletme oranı (%)**	**Küçükbaş hayvan sayısının oranı (%)**
1-4	18,0	1,0	11,0	0,3
5-9	10,8	1,6	10,3	0,7
10-19	17,2	4,9	14,0	2,0
20-49	25,3	16,8	17,7	6,1
50-149	21,1	36,1	28,5	27,0
150-299	5,6	24,1	12,3	27,6
300 +	1,5	15,6	6,2	36,3
Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Türkiye'de keçi varlığı 2006 – 2020 yılları arasında %80,4 oranında artmış olmasına rağmen toplam küçükbaş hayvan varlığının yalnız %22'sini oluşturmaktadır. 2020 yıllında bölgeler arası keçi varlığı dağılımı değerlendirildiğinde ise en çok keçi varlığına sahip ilk üç bölge Akdeniz, Güneydoğu ve Ortadoğu Anadolu olup, toplam keçi varlığının %63,8'i bu bölgelerimizde yetiştirilmektedir. 2006 – 2020 yılları arasında bölgeler arası değişim incelendiğinde ise Ortadoğu Anadolu'da %18,4'den %11,6'ya, Kuzeydoğu Anadolu'da %4,4'den %2,7'ye ve Ege bölgesinde %14,2'den %10,7'ye düştüğü görülmektedir (Çizelge 2.3).

Çizelge 2.2 Türkiye'de bölgeler arası koyun varlığı ve değişim yüzdesi **(**TÜİK 2021**)**

	Bölgeler Arası Koyun Varlığı ve Yüzdelik Dağılım												Türkiye'de Toplam Koyun Sayısı	
	Akdeniz	%	Batı Anadolu	%	Batı Karadeniz	%	Batı Marmara	%	Doğu Karadeniz	%	Doğu Marmara	%		
2006	1.591	6,2	2.215	8,6	984	3,8	1.511	5,9	471	1,8	939	3,7	2006	25.617
2007	1.399	5,5	2.250	8,8	937	3,7	1.486	5,8	442	1,7	908	3,6	2007	25.462
2008	1.361	5,7	2.026	8,4	841	3,5	1.514	6,3	417	1,7	861	3,6	2008	23.975
2009	1.253	5,8	1.948	9,0	670	3,1	1.425	6,6	351	1,6	896	4,1	2009	21.750
2010	1.430	6,2	2.289	9,9	768	3,3	1.466	6,3	363	1,6	924	4,0	2010	23.090
2011	1.726	6,9	2.497	10,0	838	3,3	1.668	6,7	377	1,5	1.037	4,1	2011	25.032
2012	2.040	7,4	2.877	10,5	931	3,4	1.719	6,3	400	1,5	1.147	4,2	2012	27.425
2013	2.122	7,2	3.102	10,6	988	3,4	1.884	6,4	416	1,4	1.241	4,2	2013	29.284
2014	2.387	7,7	3.143	10,1	1.026	3,3	2.095	6,7	437	1,4	1.314	4,2	2014	31.140
2015	2.382	7,6	3.188	10,1	1.016	3,2	2.056	6,5	430	1,4	1.383	4,4	2015	31.508
2016	2.384	7,7	3.207	10,4	1.028	3,3	2.011	6,5	430	1,4	1.313	4,2	2016	30.984
2017	2.557	7,6	3.536	10,5	1.111	3,3	2.232	6,6	499	1,5	1.386	4,1	2017	33.678
2018	2.800	8,0	3.791	10,8	1.142	3,2	2.318	6,6	515	1,5	1.518	4,3	2018	35.195
2019	3.112	8,3	4.131	11,1	1.169	3,1	2.434	6,5	551	1,5	1.840	4,9	2019	37.276
2020	3.378	8,0	4.812	11,4	1.355	3,2	2.777	6,6	642	1,5	2.050	4,9	2020	42.127
	Ege	%	Güneydoğu Anadolu	%	Kuzeydoğu Anadolu	%	Orta Anadolu	%	Ortadoğu Anadolu	%	İstanbul	%	2006-2020 Yılları Arasında Bölge Bazında % Değişim	
2006	2.607	10,2	3.667	14,3	3.346	13,1	2.015	7,9	6.217	24,3	53	0,2		
2007	2.545	10,0	4.110	16,1	3.204	12,6	2.127	8,4	5.980	23,5	74	0,3		
2008	2.426	10,1	4.134	17,2	2.876	12,0	1.892	7,9	5.552	23,2	73	0,3	Akdeniz	112,33%
2009	2.216	10,2	4.520	20,8	2.266	10,4	1.572	7,2	4.563	21,0	69	0,3	Batı Anadolu	117,26%
2010	2.580	11,2	4.045	17,5	2.484	10,8	1.674	7,3	4.996	21,6	72	0,3	Batı Karadeniz	27,36%
2011	2.882	11,5	4.204	16,8	2.590	10,3	1.963	7,8	5.182	20,7	69	0,3	Batı Marmara	83,76%
2012	3.239	11,8	4.409	16,1	2.936	10,7	2.366	8,6	5.287	19,3	73	0,3	Doğu Karadeniz	36,40%
2013	3.533	12,1	4.845	16,5	3.135	10,7	2.558	8,7	5.386	18,4	74	0,3	Doğu Marmara	118,31%
2014	3.583	11,5	5.346	17,2	3.414	11,0	2.596	8,3	5.726	18,4	72	0,2	Ege	72,37%
2015	3.702	11,8	5.115	16,2	3.822	12,1	2.624	8,3	5.689	18,1	100	0,3	Güneydoğu Anadolu	107,47%
2016	3.579	11,6	5.059	16,3	3.713	12,0	2.523	8,1	5.642	18,2	95	0,3	Kuzeydoğu Anadolu	31,89%
2017	3.670	10,9	6.174	18,3	3.919	11,6	2.804	8,3	5.678	16,9	111	0,3	Orta Anadolu	84,52%
2018	3.861	11,0	6.601	18,8	3.802	10,8	2.995	8,5	5.735	16,3	118	0,3	Ortadoğu Anadolu	8,35%
2019	3.990	10,7	6.749	18,1	4.038	10,8	3.147	8,4	5.982	16,0	133	0,4	İstanbul	171,57%
2020	4.494	10,7	7.608	18,1	4.413	10,5	3.718	8,8	6.736	16,0	144	0,3	Toplam	64,45%

Çizelge 2.3 Türkiye'de bölgeler arası keçi varlığı ve değişim yüzdesi (TÜİK 2021)

	Bölgeler Arası Keçi Varlığı ve Yüzdelik Dağılım												Türkiye'de Toplam Keçi Sayısı	
	Akdeniz	%	Batı Anadolu	%	Batı Karadeniz	%	Batı Marmara	%	Doğu Karadeniz	%	Doğu Marmara	%		
2006	1.596	24,0	291	4,4	129	1,9	475	7,1	43	0,6	206	3,1	2006	6.643
2007	1.478	23,5	257	4,1	134	2,1	486	7,7	38	0,6	194	3,1	2007	6.286
2008	1.238	22,1	218	3,9	112	2,0	516	9,2	38	0,7	186	3,3	2008	5.594
2009	1.175	22,9	211	4,1	100	1,9	461	9,0	32	0,6	172	3,4	2009	5.128
2010	1.627	25,9	262	4,2	150	2,4	488	7,8	33	0,5	217	3,4	2010	6.293
2011	1.861	25,6	354	4,9	176	2,4	508	7,0	40	0,5	283	3,9	2011	7.278
2012	2.215	26,5	422	5,1	204	2,4	581	6,9	53	0,6	292	3,5	2012	8.357
2013	2.355	25,5	497	5,4	240	2,6	617	6,7	61	0,7	322	3,5	2013	9.226
2014	2.796	27,0	542	5,2	276	2,7	669	6,5	63	0,6	354	3,4	2014	10.345
2015	2.739	26,3	608	5,8	289	2,8	658	6,3	72	0,7	347	3,3	2015	10.416
2016	2.778	26,9	624	6,0	287	2,8	620	6,0	73	0,7	350	3,4	2016	10.345
2017	2.854	26,8	670	6,3	300	2,8	600	5,6	78	0,7	284	2,7	2017	10.635
2018	2.985	27,3	706	6,5	321	2,9	594	5,4	86	0,8	289	2,7	2018	10.922
2019	3.207	28,6	752	6,7	317	2,8	563	5,0	85	0,8	317	2,8	2019	11.205
2020	3.327	27,8	806	6,7	336	2,8	602	5,0	96	0,8	332	2,8	2020	11.986
	Ege	%	Güneydoğu Anadolu	%	Kuzeydoğu Anadolu	%	Orta Anadolu	%	Ortadoğu Anadolu	%	İstanbul	%	2006-2020 Yılları Arasında Bölge Bazında % Değişim	
2006	942	14,2	1.289	19,4	292	4,4	151	2,3	1.225	18,4	6	0,1		
2007	880	14,0	1.198	19,1	274	4,4	153	2,4	1.186	18,9	7	0,1		
2008	794	14,2	1.086	19,4	235	4,2	158	2,8	1.004	17,9	9	0,2	Akdeniz	108,5%
2009	707	13,8	1.125	21,9	204	4,0	158	3,1	774	15,1	10	0,2	Batı Anadolu	177,0%
2010	862	13,7	1.366	21,7	208	3,3	227	3,6	842	13,4	11	0,2	Batı Karadeniz	160,5%
2011	951	13,1	1.559	21,4	257	3,5	237	3,3	1.040	14,3	12	0,2	Batı Marmara	26,7%
2012	1.065	12,7	1.777	21,3	285	3,4	285	3,4	1.164	13,9	13	0,2	Doğu Karadeniz	123,3%
2013	1.148	12,4	2.066	22,4	302	3,3	370	4,0	1.232	13,4	14	0,2	Doğu Marmara	61,2%
2014	1.300	12,6	2.282	22,1	304	2,9	405	3,9	1.339	12,9	16	0,2	Ege	43,9%
2015	1.264	12,1	2.373	22,8	358	3,4	406	3,9	1.286	12,3	16	0,2	Güneydoğu Anadolu	126,7%
2016	1.212	11,7	2.347	22,7	337	3,3	404	3,9	1.298	12,5	16	0,2	Kuzeydoğu Anadolu	11,0%
2017	1.250	11,8	2.670	25,1	318	3,0	393	3,7	1.195	11,2	22	0,2	Orta Anadolu	209,9%
2018	1.261	11,5	2.747	25,1	310	2,8	419	3,8	1.186	10,9	19	0,2	Ortadoğu Anadolu	13,7%
2019	1.269	11,3	2.659	23,7	299	2,7	436	3,9	1.286	11,5	17	0,2	İstanbul	266,7%
2020	1.356	11,3	2.922	24,4	324	2,7	468	3,9	1393	11,6	22	0,2	Toplam	80,4%

2.3 Hayvancılık Sektörü ve Tarımsal Üretime Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Katkısı

TÜİK verilerine göre 2020 yılında Türkiye'nin toplam tarımsal üretim değeri 549 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl tarımsal üretim içerisinde hayvansal üretim değeri 304 milyar TL, hayvansal ürün üretim değeri ise 108.6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2.4). Hayvansal üretim değeri içinde küçükbaş hayvancılığa ait ürün üretim değeri 12.6 milyar TL olup, toplam tarımsal üretim değeri içerisinde %13,4 oranında, toplam hayvansal üretim değeri içerisinde ise %24,1 oranında paya sahiptir. Hayvansal üretim içerisinde süt üretiminin payı % 50,9 olup bu payın içerisinde koyundan elde edilen süt üretim değeri %10,7 iken keçiden elde edilen değer %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Hayvansal üretim değeri içinde %37,5 paya sahip toplam et üretiminde ise koyun eti %9,5, keçi eti ise %1,4'lik paya sahip bulunmaktadır. Üretilen toplam yapağının üretim değeri yaklaşık 120 milyon TL, toplam kıl üretim değeri 5.5 milyon TL ve tiftik üretim değeri ise 9.4 milyon TL olup bu üç üretim faaliyetinin hayvansal üretim değeri içindeki payı %0,13 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılındaki toplam deri üretim değerlerine baktığımızda toplam deri üretimin değerinin yaklaşık 210 milyon TL olduğu, bunun 28.8 milyon TL'si koyun derisi 4.4 milyon TL'si ise keçi derisi olarak kayda geçmiştir (Çizelge 2.5).

Çizelge 2.4 2020 yılı tarımsal üretim değerleri **(**TÜİK 2021d**)**

	Üretim Değeri (TL)	**Toplam Tarımsal Üretim Değeri İçindeki Payı (%)**
Tarımsal Üretim	**549.057.752.333**	**100,00**
-Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	97.373.984.749	17,7
- Sebzeler	55.284.422.129	10,1
- Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	92.562.217.092	16,9
- Hayvansal Üretim	303.837.128.362	55,3
Canlı Hayvan	195.238.955.231	35,6
Hayvansal Ürünler	108.598.173.132	19,8

Çizelge 2.5 2020 yılına ait küçükbaş üretim değeri **(**TÜİK 2021d**)**

Hayvansal Üretim	Üretim Değeri (TL)	Toplam Hayvansal Üretim Değeri İçindeki Payı (%)
Toplam	**303.837.128.362**	**100,00**
- Canlı Hayvan Üretimi	**195.238.955.231**	**64,3**
- Koyun	49.664.710.995	16,3
- Keçi	11.004.028.990	3,6
- Hayvansal Ürün Üretimi	**108.598.173.132**	**35,7**
Toplam Süt Üretimi	55.277.965.529	18,2
- Koyun Sütü	5.920.685.855	1,9
- Keçi Sütü	2.125.732.121	0,7
Toplam Et Üretimi	40.715.924.030	13,4
- Koyun Eti	3.863.566.887	1,3
- Keçi Eti	561.700.182	0,2
Toplam Deri Üretimi	209.540.344	0,1
- Koyun Derisi	28.817.736	0,0
- Keçi Derisi	4.373.574	0,0
Yapağı	119.591.130	0,0
Kıl	5.481.559	0,0
Tiftik	9.427.556	0,0
Diğer Hayvansal Üretimler	12.260.242.983	4,0

Türkiye'de canlı hayvan değerleri incelendiğinde, 2020 yılında canlı hayvanların toplam değeri 195 milyar TL olarak gerçekleşirken bu değerin %25,44'ü koyun, %5,55'i kıl keçisi ve %0,09'u ise Ankara keçisine ait canlı hayvan değerleridir (Çizelge 2.6).

Çizelge 2.6 2020 yılına ait Türkiye'de canlı hayvan değerleri **(**TÜİK 2021d**)**

Canlı hayvanlar	Değer (TL)	Pay (%)	Bir önceki yıla göre değişim (%)
Toplam	**195.238.955.231**		**18,10**
Koyun	**49.664.710.995**	**25.44**	**33,34**
- Koyun (Merinos)	3.691.935.543		36,69
- Koyun (Yerli)	37.666.852.872		31,35
- Kuzu (Merinos)	769.578.181		54,90
- Kuzu (Yerli)	7.536.344.399		40,29
Kıl keçisi	**10.826.811.503**	**5.55**	**19,21**
- Kıl keçisi	8.891.509.487		16,38
- Kıl keçisi oğlağı	1.935.302.016		34,23
Ankara keçisi	**177.217.487**	**0,09**	**16,48**
- Ankara keçisi	147.107.639		22,45
- Ankara keçisi oğlağı	30.109.848		-5,93

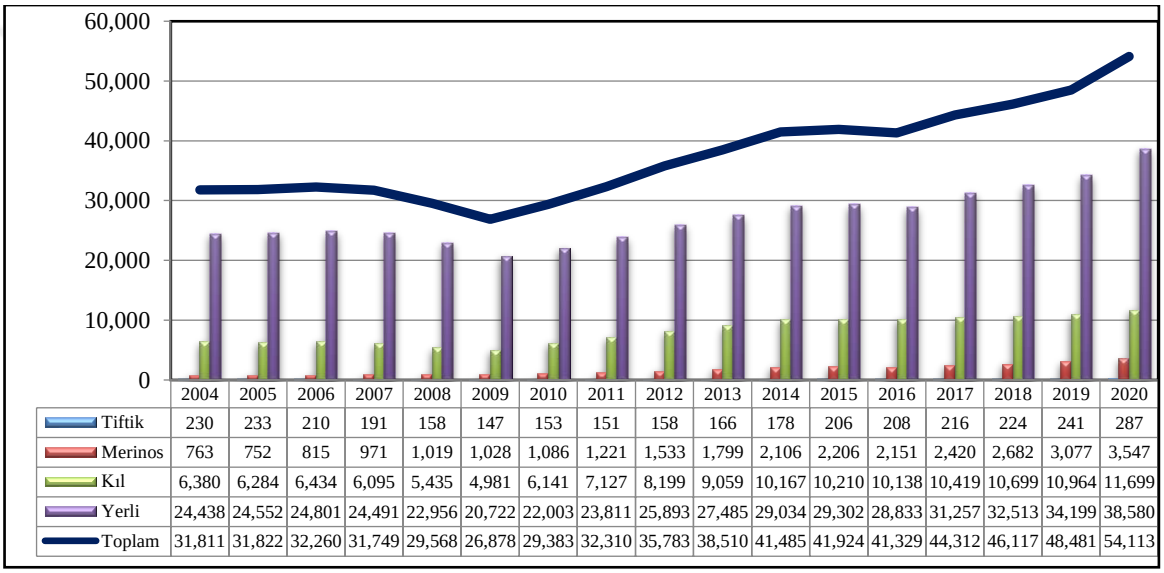
2.4 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Varlığı ve Gelişmeler

Tüketici tercihlerinin büyük etkisi ve kentlere göçle birlikte 90'lı yıllardan sonra küçükbaş hayvan yetiştiriciliği kademeli olarak azalmıştır. 2006 – 2010 yılları arasında ciddi bir kriz yaşayan sektörde karlılık ciddi oranda düşmüş, bu süreç içerisinde damızlık hayvanlar kesilmiş ve küçükbaş hayvan sayısı dramatik bir şekilde azalmıştır. Koyun yetiştiriciliğine sağlanan destekler ile 2010 yılından itibaren koyunculuk faaliyeti tekrar önem kazanmış ve koyun sayısında artış gözlenmiştir.

1991-2010 yılları arasında keçi yetiştiriciliği önemini yitirmiş, 1991 yılında 10.7 milyon baş olan keçi sayısı, gerileyerek 2010 yılında 6.3 milyon başa kadar düşmüştür. 2010 yılından bu yana, keçi sütü ve ürünlerine olan ilginin artmasının etkisiyle keçi varlığı artış göstermiş ve 2017 yılında tekrar 1991 yılındaki rakamlara gelmiştir.

2004-2020 yılları arasında küçükbaş hayvan sayıları incelendiğinde, 2004 yılında toplam 25 milyon baş olan koyun varlığının 2006 yılında başlayan hayvansal desteklemelere rağmen 2007 yılında azalmaya başlayarak 21 milyon başa düştüğü görülmektedir. Bu azalışın ancak 2010 yılında kırıldığı ve koyun varlığının bu tarihten

itibaren her yıl artış gösterdiği ve en son 2020 yılında kayıtlara geçen koyun varlığımızın 42 milyon baş olduğu Şekil 2.1'de görülmektedir. Aynı yıllar arasında keçi varlığı incelendiğinde, 2004 yılında 6 milyon baş olan keçi sayısı 2007 yılından itibaren azalma seyrine geçmiştir. Keçi varlığının 5.1 milyon olan en düşük seviyesinin 2009 yılında gerçekleştiği, 2010 yılından itibaren tekrar artış gösterdiği ve en son 2020 yılında keçi varlığının artarak yaklaşık 12 milyon baş hayvanın kayıtlara geçtiği görülmektedir. 2020 yılına ait verilere göre toplam küçükbaş hayvan varlığının %78'ini koyunlar oluşturmaktadır. Türkiye'de koyun ırklarından en çok yerli koyunun, keçi ırklarından ise en çok kıl keçisinin yetiştiriciliği yapılmaktadır.

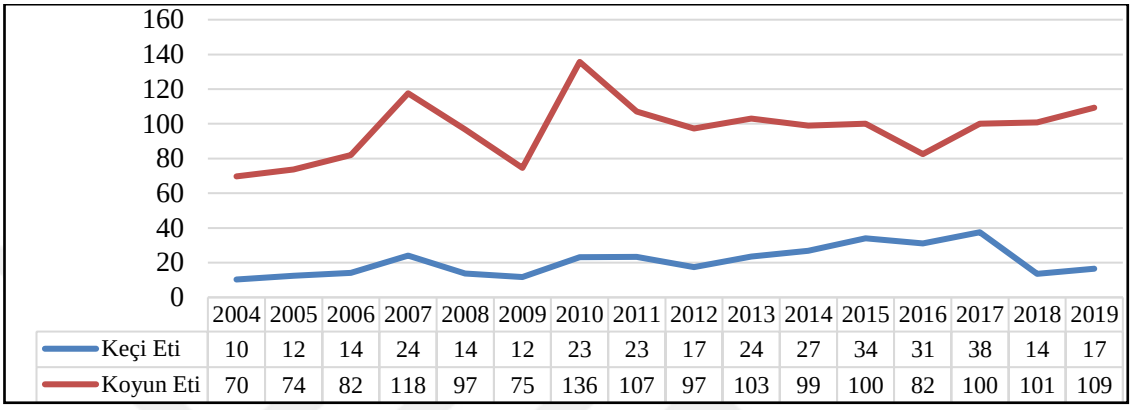
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tiftik	230	233	210	191	158	147	153	151	158	166	178	206	208	216	224	241	287
Merinos	763	752	815	971	1,019	1,028	1,086	1,221	1,533	1,799	2,106	2,206	2,151	2,420	2,682	3,077	3,547
Kıl	6,380	6,284	6,434	6,095	5,435	4,981	6,141	7,127	8,199	9,059	10,167	10,210	10,138	10,419	10,699	10,964	11,699
Yerli	24,438	24,552	24,801	24,491	22,956	20,722	22,003	23,811	25,893	27,485	29,034	29,302	28,833	31,257	32,513	34,199	38,580
Toplam	31,811	31,822	32,260	31,749	29,568	26,878	29,383	32,310	35,783	38,510	41,485	41,924	41,329	44,312	46,117	48,481	54,113

Şekil 2.1 Türkiye'de küçükbaş hayvan sayıları (Bin Baş) **(**TÜİK 2021**)**

2.5 Küçükbaş Hayvansal Ürünler ve Verimdeki Değişimler

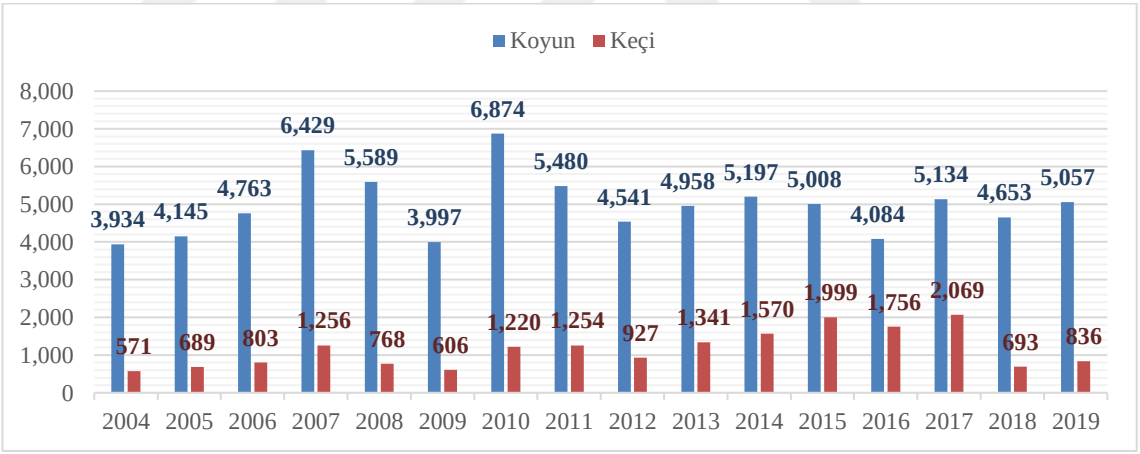
TÜİK sisteminde et üretim miktarları ile kesilen hayvan sayıları verilerine ilişkin en güncel veri 2019 yılına aittir. 2004 – 2019 yılları arasında küçükbaş et üretimi incelendiğinde koyun eti üretiminin 2004 yılında 69 bin tona, 2006 yılında 82 bin tona ve 2007 yılında 117 bin tona ulaştığı görülmektedir. Küçükbaş hayvancılığın bu yıllarda düştüğü darboğaz nedeniyle karlılığının azalması ve birçok damızlık hayvanın kesime sevk edilmesi bu artışın nedeni olarak ön plana çıkmaktadır. 2010 yılında ise tekrar artış göstererek 135 bin tona ulaşmıştır. TÜİK'in 2010 yılından itibaren kurbanlık olarak kesilen hayvanları da üretim rakamlarına dahil etmesi bu artışın nedeni olarak söylenebilir. Bu yıldan sonra koyun eti üretimi düşüş trendini sürdürmüş, yıllar

içerisinde dalgalı bir seyir izlemiş ve 2016 yılından itibaren tekrar yükselerek 2019 yılında 109 bin ton et üretimi gerçekleşmiştir. Keçi eti üretimi ise toplam küçükbaş et üretiminde ortalama %17'lik paya sahip olabilmiştir. Keçi eti üretiminde en yüksek rakamlara 38 bin ton ile 2017 yılında erişilmiştir. 2019 yılına gelindiğinde toplam keçi eti üretimi 17 bin tona gerilemiştir (Şekil 2.2 , Şekil 2.3).

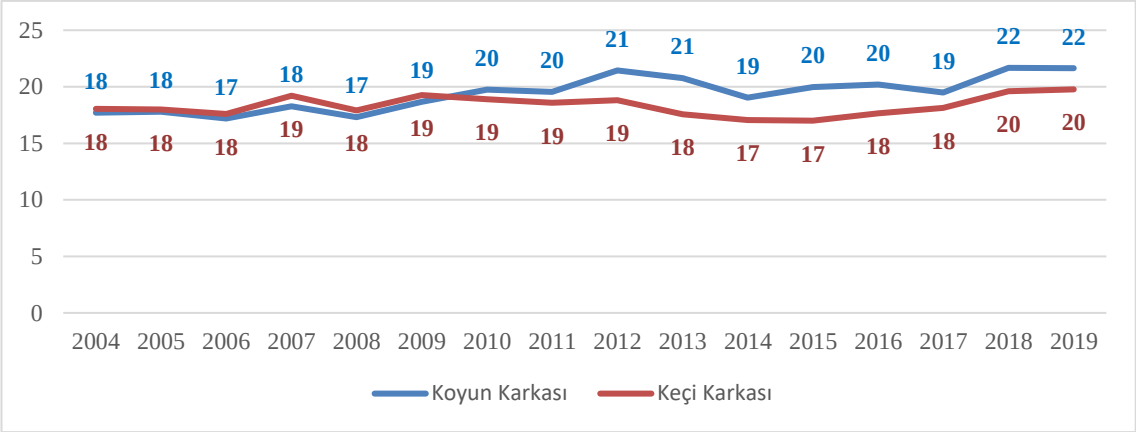
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Keçi Eti	10	12	14	24	14	12	23	23	17	24	27	34	31	38	14	17
Koyun Eti	70	74	82	118	97	75	136	107	97	103	99	100	82	100	101	109

Şekil 2.2 Türkiye'de küçükbaş hayvancılıkta üretilen toplam et miktarı (Bin Ton) **(**TÜİK 2021**)**

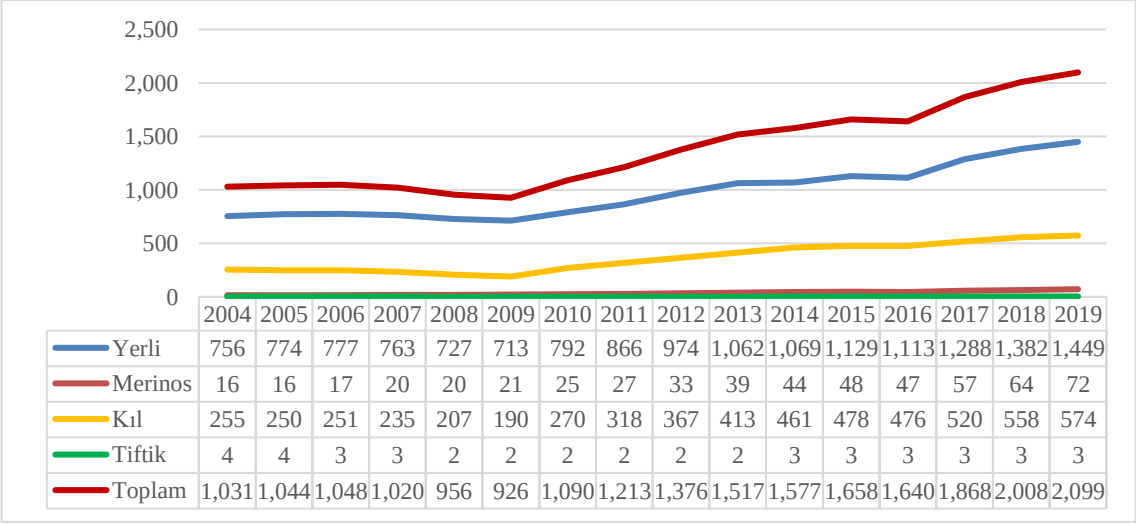
Şekil 2.3Türkiye'de kesilen küçükbaş hayvan sayısı (Bin Baş) **(**TÜİK 2021**)**

Şekil 2.4'de, hayvan başına karkas ağırlığı 2004 yılında koyunda 18 kg iken 2019 yılında 22 kg'a keçide ise 18 kg 'dan 20 kg'a yükseldiği görülmektedir.

Şekil 2.4 Türkiye'de kesilen küçükbaş hayvanlarda karkas ağırlığının değişimi (Kg/Baş) **(**TÜİK 2021**)**

TÜİK siteminde güncel olan 2004 – 2019 yılları arasındaki koyun ve keçi süt üretimi değerlendirildiğinde ise, 2004 yılından 2007 yılına kadar toplam süt üretiminde çok fazla bir değişimin olmadığı gözlenmektedir. Ancak 2007 yılından itibaren süt üretimi 2010 yılına kadar ortalama % 12 oranında bir azalma göstererek 926 bin tona düştüğünü görmekteyiz. Küçükbaşta hayvan sayısındaki artışa paralel olarak, 2010 yılından itibaren artış gösteren süt üretimi, 2019 yılında %127 artışla 2 milyon tona çıktığını görülmektedir (Şekil 2.5).

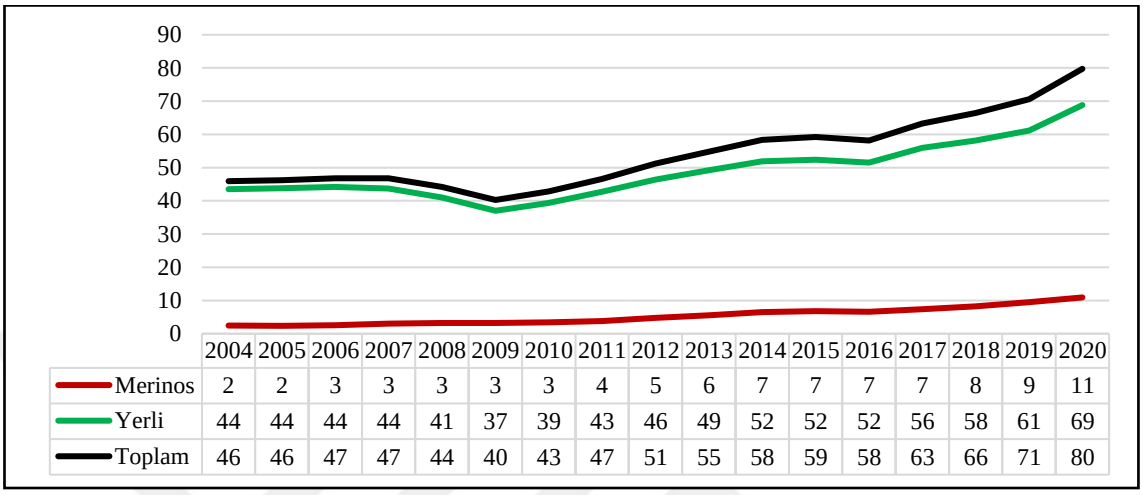

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Yerli	756	774	777	763	727	713	792	866	974	1,062	1,069	1,129	1,113	1,288	1,382	1,449
Merinos	16	16	17	20	20	21	25	27	33	39	44	48	47	57	64	72
Kıl	255	250	251	235	207	190	270	318	367	413	461	478	476	520	558	574
Tiftik	4	4	3	3	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3
Toplam	1,031	1,044	1,048	1,020	956	926	1,090	1,213	1,376	1,517	1,577	1,658	1,640	1,868	2,008	2,099

Şekil 2.5 Türkiye'de küçükbaş hayvanlarda üretilen toplam süt miktarı (Bin Ton) **(**TÜİK 2021**)**

Şekil 2.6'de görüldüğü üzere 2004 – 2020 yılları arasında Türkiye'de yapağının en çok yerli koyunlardan üretildiği görülmektedir. 2004 yılında 45 bin ton olan toplam yapağı

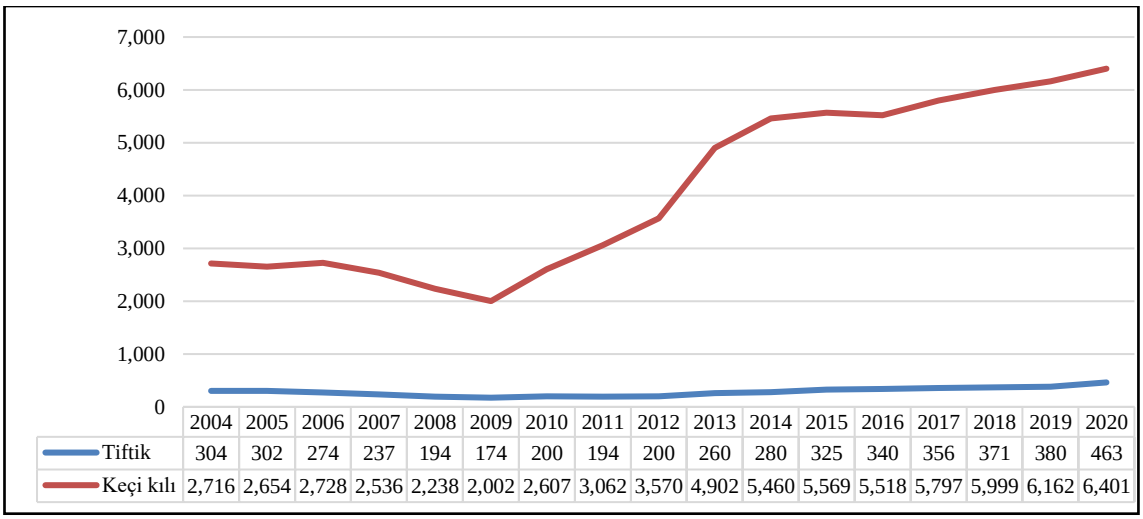
üretiminin 2007'den sonra düşmeye başladığı 2009'da 40 bin tona gerilediği 2010 yılından itibaren ise tekrar yapağı üretiminin arttığı görülmektedir. 2010 yılından itibaren ise yapağı üretim miktarı 2020 yılına kadar %86 oranında artış göstererek 80 bin tona yükselmektedir.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Merinos	2	2	3	3	3	3	3	4	5	6	7	7	7	7	8	9	11
Yerli	44	44	44	44	41	37	39	43	46	49	52	52	52	56	58	61	69
Toplam	46	46	47	47	44	40	43	47	51	55	58	59	58	63	66	71	80

Şekil 2.6 Türkiye'de üretilen toplam yapağı miktarı (Bin Ton) (TÜİK 2021)

Türkiye'de tiftik ve kıl üretimi incelendiğinde yıllar içerisinde tiftik üretiminde kayda değer bir değişimin olmadığı buna karşılık kıl üretiminde 2004-2009 yılında kademeli azaldığını özellikle 2010 yılından itibaren artış olduğunu görülmektedir. 2010 – 2020 arasında %146'lık artış gösteren kıl üretimin 2020 yılındaki üretim miktarı 6,4 ton olarak kayıtlara geçmiştir (Şekil 2.7).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tiftik	304	302	274	237	194	174	200	194	200	260	280	325	340	356	371	380	463
Keçi kılı	2,716	2,654	2,728	2,536	2,238	2,002	2,607	3,062	3,570	4,902	5,460	5,569	5,518	5,797	5,999	6,162	6,401

Şekil 2.7 Türkiye'de üretilen toplam tiftik ve kıl miktarı (Ton) **(**TÜİK 2021**)**

2.6 Türkiye'de Tarımsal Üretime Yönelik Desteklemeler

Tarımsal faaliyetler, gelişmişlik seviyesine bakılmaksızın dünyadaki tüm ülkeler için önemli bir faaliyet koludur. Ancak tarımsal faaliyetler uzun zamanda getirisi olan, riskleri ve belirsizlikleri yüksek olan bir sektördür. Bu olumsuzluklarına rağmen artan nüfusa paralel olarak tarımsal ürün talebinin karşılanabilmesi ve hammadde temini için bu sektörün faaliyetine devam etmesi gereklidir. Bu noktada devletlerin üreticiler için daha güvenilir ve destekleyici bir ortam oluşturması ile üreticinin her koşulda üretimine devam edebilmesi sağlanırken, aynı zamanda meydana gelebilecek risklerin de en aza indirilmesi mümkün olabilmektedir. Bu şekilde tarımsal üretimde istikrar ve devamlılık sağlanırken, üreticinin gelir seviyesinde de iyileştirmeler yapılabilecektir. Tarımsal faaliyetlerdeki bir başka konu ise arz ve talep esnekliğinin az olmasıdır. Bu durum ürün fiyatlarında ve üretici gelirlerinde büyük dengesizliklere neden olabilmektedir. Yine tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun menfaati için bu sektörün istikrarı yakalamış olması oldukça önem teşkil etmektedir.

Tarımsal desteklemelerin bu noktada amacı tarımsal faaliyetleri risklere karşı korumak ve geliştirmektir. Devletler, bu amaç doğrultusunda üreticiye dolaylı veya doğrudan ödemeler yapmaktadır. İnsanların gıda ihtiyacının kesintiye uğramadan karşılanabilmesi için tarım sektörünün korunması ve geliştirilmesi şarttır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de tarımın korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan destekleme süreci 1932 yılında buğday koruma kanunu ile başlamıştır (Kazgan 2003). Yıllar içerisinde uygulamaya geçirilen çeşitli kalkınma planları ile devam etmiştir. 1950 yılından sonra tarım sektöründe kurulan çeşitli Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ile hayvansal üretim faaliyetlerinin artırılması ve ürüne yönelik sanayi faaliyetlerine öncülük edilmesi hedeflenmiş olup bu amaçla Süt Endüstrisi Kurumu, Et ve Balık Kurumu, Tiftik ve Yapağı A.Ş ve Türk Yem Sanayi A.Ş gibi KİT'ler kurulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar neticesinde tarımsal desteklemeler sınırlandırılarak ürün ve girdi destekleri kayda değer düzeyde azaltılmıştır. Ayrıca piyasaların yabancı sermayeye açılmasını sağlayan piyasaları düzenleyen kamu kurumlarının özelleştirilmesi ile serbestleşen piyasalar nedeniyle Türkiye tarım ürünleri bakımından ihracatçı ülke konumunu terk

ederek, ithalatçı bir ülke konuma gelmiştir (Oral vd. 2013). Bu tarihten sonra köyden kente olan göçün de artması, miras nedeniyle arazi bütünlüğünün korunamaması gibi nedenler tarımda üretici kitlenin azalmasına neden olmuş ve sonuç olarak tarımsal faaliyetler azalmış ve tarımsal üretim miktarı düşmüştür. 1980 sonrası tarım sektörüne sağlanan kaynaklardaki düşüş ile birlikte 1980 yılında %80 olan tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı, yıllar içerisinde kademeli olarak düşüş göstererek 2000 yılında %13 olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte tarımsal desteklemelerde payını almış ve 1980 yılında 30 ürüne verilen desteklemeler, 2000 yılında 2'ye (şeker ve buğday) kadar düşürülmüştür (Demirdöğen ve Olhan 2017). Tarımın GSYİH içerisindeki payı 1930'ların başında %47 iken, 2020 yılında %6'ya, istihdamda sahip olduğu payı ise aynı yıllarda %88'den, %18'lere kadar düşmüştür (TÜİK 2021).

Tarım sektörü, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar ihracat gelirlerinin %80'lik kısmını oluştururken, 2021 yılı itibariyle toplam ihracat içerisinde tarımsal ürünlerin payı %3,3 olarak gerçekleşmiştir (Şahinöz 2011, TÜİK 2021c).

2.7 Türkiye'de Hayvansal Destekleme Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Hayvancılığa Verilen Desteklemeler

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan tarıma verilen desteklerle hayvancılık sektörü de çeşitli şekillerle desteklenmiştir (Usta vd. 2018). Bu destekler farklı dönemlerde ve farklı yöntemlerle yapılmıştır. Ancak hayvancılığa verilen bu destekler bitkisel üretime verilen desteklerle mukayese edildiğinde amacına ulaşamadığı, yetersiz ve sürekliliği olmayan desteklemelerden öteye gidemediği görülmektedir. Hayvancılık desteklemeleri cumhuriyetin kurulmasından itibaren bitkisel üretime verilen desteklemelerin hep gerisinde kalmıştır. Hayvancılık faaliyetlerine verilen destekler, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan ıslahı, hayvanların kimliklendirilmesi, hayvan verimliliğinin arttırılması, ürünlerin işlenip pazarlanması, işletmelerin ihtisaslaştırılıp iyileştirmeleri yapılarak modernize edilmesi amacıyla yapılmıştır (Yavuz 1999, Sayın 2002, Kelem 2019).

1950 yılına kadar hayvancılık desteklemeleri daha çok yerli ırkların ıslahı, hayvanlarda hastalık denetimi ve veteriner hizmetleri olarak sağlanırken 1950'den sonra girdi ve ürün desteklemelerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. 1963'ten itibaren ise hayvancılık

desteklemeleri önem kazanmıştır. Ancak 1980'den sonra hayvancılık sektörü ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Ne yazık ki bu dönemde uygulanan destekleme politikaları ne hayvan sayısını ne de hayvansal verimi olumlu etkilemiştir. Üretici açısından güvensiz bir ortamın oluşmasından dolayı hayvansal ürünler ile canlı hayvanları kapsayan destek paketi 1987 yılında devreye sokulmuştur. Böylece damızlık hayvan ihracatı, kesif yem satışında indirim uygulaması ve süt üreticilerine teşvik olarak prim ödemesi hayata geçirilmiştir (Ören ve Bahadır 2005, Demir 2009).

1980 yılından itibaren uygulanan destekleme politikaları amacına ulaşamamış, üretici üretimden vazgeçmiş ve üretim faaliyetlerinin azalmış olması sonucunda hayvansal gıda ithalatı ön plana çıkmıştır. 1995 yılında TSEK ve yem sanayi, özelleşmiş süt alımı ve kaba yeme yapılan destekler destekleme planından çıkarılmıştır. Bütün bu gelişmeler hayvancılık sektörüne büyük darbe vurmuştur (Kelem 2019).

2000 yılına kadar sistemli ve istikrarlı bir destekleme politikası sergilenmemiş ve tarım sektörü içinde hayvansal üretim faaliyeti hep geri planda bırakılmıştır. Hayvancılık faaliyetine aktarılan desteklemeler kapsamlı olmayan ve yüzeysel desteklemelerden öteye gitmeyen desteklemeler olmuştur (Topuz 2000). Ancak 2000 yılından sonra hayvancılık sektörüne sağlanan destekleme politikaları sağlıklı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 2000 yılında devlet hayvancılık sektörünün desteklenmesi ve geliştirilmesi amacıyla yeni bir tarım reformu politikası ile hayvancılığı destekleyen kararnameyi devreye koymuştur. Bu kararname ile hayvansal yem üretimine, suni tohumlamaya, hayvancılık kayıtlarının tutulmasına, damızlık belgeli hayvanlara ve suni tohumlama ekipmanına destek verilmeye başlanmıştır (Kelem 2019).

2000 yılından sonra yapılan desteklemeler ile hayvan sayısı ve veriminde artış gözlenmiş olmasına rağmen 2008 yılından sonra hayvancılık sektöründe özellikle et üretiminde büyük darboğazlar yaşanmıştır. Artan maliyetler neticesinde damızlık hayvanlar kesilmiş ve besilik sığır üretimi azalmıştır. Bunun sonucunda artan talep karşılanamamış ve 2010 yılında canlı sığır ve et ithalatı yapılması kararlaştırılmıştır (Kelem 2019).

2000 yılından sonra yapılan hayvancılık destekleri; et teşvik primi, gebe düve desteği, suni tohumlama desteği, suni tohumlama ile doğan buzağı desteği, suni tohumlama donanım desteklemesi, yem bitkileri desteği, kaba yem desteği, süt teşvik primi, hayvan pasaport desteği, programlı aşı desteği, gen kaynakları korunması desteği, süt soğutma tankı desteği ve anaç sığır desteği olarak özetlenebilir. Bu desteklerden birçoğu hala günümüzde devam etmektedir.

2002 yılında Türkiye'de hayvancılığa aktarılan destekleme ödemelerinin toplam tarımsal desteklemelerdeki oranı % 4 iken, 2018'de % 25'e yükseltilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından bildirilen faaliyet raporunda 2020 yılında toplam tarımsal desteklemelerin 21.831.424.849 TL olduğu bildirilmiştir. Aynı yıl yapılan tarımsal desteklemelerin %35,8'i hayvancılık desteklemelerine yapılmıştır (Çizelge 2.7).

Çizelge 2.7 2020 yılı tarımsal desteklemeleri (Tarım ve Orman Bakanlığı 2020a)

Tarımsal Desteklemeler	Tutar (BinTL)	%
Toplam	**21.861.424.849**	**100,00**
Alan Bazlı Destekler	4.582.298.396	21.0
Fark Ödemesi Destekleri	5.373.538.229	24,6
Hayvancılık Destekleri	7.823.503.041	35,8
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	1.506.981.696	6,9
Tarım Sigorta Hizmetleri	1.473.046.211	6,7
Kırsal Kalkınma Desteklemeleri	813.063.586	3,7
Telafi Edici Ödemeler	288.993.690	1,3

Türkiye'de hayvancılık sektörüne uygulanan desteklemeler;

1. Yem bitkileri destekleri
2. Anaç sığır yetiştiriciliği desteklemesi
3. Anaç koyun ve keçi desteklemeleri
4. Ankara keçisi yetiştiriciliği ve tiftik üretiminin desteklenmesi
5. Besilik erkek sığır desteklemesi
6. Buzağı desteklemesi

7. Çiğ süt üretiminin desteklenmesi
8. Sürü yöneticisi istihdam desteği
9. Anaç manda desteklemesi
10. Malak desteklemesi
11. Arıcılık desteklemesi
12. İpek böceği yetiştiriciliği desteklemeleri
13. Hayvan genetik kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi desteğidir.

2.8 Küçükbaş Hayvancılığa Yönelik Destekler

2.8.1 Anaç koyun keçi desteklemeleri

Anaç koyun keçi yetiştirme desteği, Damızlık Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliğine üye olan yetiştiricileri desteklemeye yöneliktir. Anaç küçükbaş hayvan kayıt bilgileri Koyun Keçi Bilgi Sisteminde (KKBS) kayıtlı olan yetiştiricilere, Tarım ve Orman Bakanlığının kontrolünde yapılmaktadır. Destekleme yılda bir kereye mahsus olup, sadece anaç hayvan başına ve ilgili mevzuatta belirtilen şartlara uyan yetiştiricilere verilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı 2021).

Bu destekleme ilk olarak 2008/13489 sayılı bakanlar kurulunun hayvancılığın desteklenmesi hakkındaki kararı ile 2008 yılında başlamıştır. Bu kapsamda 2008 yılında Damızlık Kayıt Sistemine kayıtlı olan ve damızlık küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan işletme sahiplerine, Bakanlıkça yayımlanan tebliğde belirlenen hususular dahilinde, damızlık özelliklere sahip anaç küçükbaş hayvan başına doğrudan ödeme şeklinde 10 TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2008 yılında yapılan anaç koyun – keçi desteği ödemesi olarak 542.733 bin TL olarak gerçekleşmiştir.

05 Kasım 2020 tarih ve 3190 karar sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile 2020 yılında yapılacak tarımsal desteklemeler dahilinde bakanlık sistemine kayıtlı ve birliğe üye olan yetiştiricilerin anaç koyunlarına 30 TL, anaç keçilerine 35 TL, anaç ankara keçilerine ek 20 TL göçer yetiştiricilerde ise anaç küçükbaşlarına ilave 2 TL hayvan başına ödeme yapılmaktadır.

2.8.2 Sürü yöneticisi istihdam desteği

Türkiye'de yaşanan çoban sıkıntısını çözebilmek ve kalifiye çoban ihtiyacının karşılanması sağlayarak sosyal bakımdan teminat altına alınmalarını özendirmek gibi amaçlarla Sürü Yöneticisi İstihdamı Desteklemesi hayata geçirilmiştir.
Yapılacak tarımsal desteklemelere ilişkin 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı kararında, 100 baş ve üzeri anaç küçükbaş hayvan varlığına sahip işletmelere veya sürü yöneticilerine 5000 TL ödeme yapılması kararlaştırılmış ve bu kapsamda 2020 yılında 10.530 işletmeye toplam 52.650.000 TL ödeme yapılmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı 2021).

2.8.3 Sürü büyütme ve yenileme desteği

Anaç koyun keçi desteğine başvuran yetiştiricilerden, koyun keçi bilgi sisteminde önceki yıl anaç koyun keçi desteği alan ve destekleme yılında anaç küçükbaş hayvan sayısını arttıran işletmeler bu desteklemeden faydalanabilmektedir. İşletmelerden bakanlık sistemindeki veri tabanında son iki yıl anaç koyun ve keçi desteklemesini alanlar belirlenerek, ikinci yıl sürüye ilave olan 15 aylık ve üzeri anaç hayvan başına tebliğde belirtilen tarih aralığında doğanlar için destek ödemesi yapılmaktadır. Bakanlıkça belirlenen tavan artış oranını aşmamak şartıyla 2020 yılı itibariyle hayvan başına 100 TL destek ödenmektedir.

2.8.4 Küçükbaş soy kütüğü desteği

Türkiye de iklim ve coğrafi koşullara uyum sağlamış nitelikli ve ırkın tüm özelliklerini taşıyan damızlık koyun ve keçi elde etmek gayesiyle bölge ayırt etmeksizin uygulanan ıslah çalışmalarını koordine etmek amacıyla yapılan ve HAYGEM (Hayvancılık Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan çalışma planı, "ıslah programı" olarak ifade edilmektedir. Ülkemizde koyun ve keçi türlerine dair bu ıslah çalışmalarına HAYGEM tarafından 2017 yılında başlanmıştır. Islah programı dahil olup soy kütüğüne kayıtlı yetiştiricileri ile bu işletmelerde yetiştirilip seçilen damızlık koç/tekeleri alan yetiştiriciler bu desteklemeden faydalanabilmektedir. Desteklemeden yararlanacak damızlık koyun/keçilerin; Soy Kütüğü ve Önsoy Kütüğü Bilgi Sistemi (SOYBİS)'nde aşım kaydı bulunan hayvanların, o yılın tebliğinde belirtilen tarihe kadar doğumu gerçekleşmiş ve doğum yaptığı tarihte en fazla 60 aylık yaşta olup sistemde yavrularının

kaydı yapılmış olması gerekmektedir. Yetiştiricilerin bu desteklemeden faydalanabilmesi için, yavrularının doğum ağırlığının belirlenmesinin dışında uygulama esaslarına uygun olacak şekilde en az üç tartım yapılmalıdır. Sütçü koyun ırklarında en az iki, sütçü keçi ırklarında ise en az üç süt ölçümü, ankara keçisinde ise hayvan başına alınan tiftik miktar ve kalitesi ilgili sistemde kayıtlı olmalıdır. Islah programında her il için desteklemelerden yararlanacak hayvan sayısı bellidir. SOYBİS'te yayınlanan koç/teke listelerindeki hayvanlar satın alınabilecek hayvanları kapsamaktadır. Bu kapsamda 2020 yılı itibariyle ilgili Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yukarıda belirtilen şartları sağlayan yetiştiricilere, hayvan başına 100 TL destekleme ödemesi yapılmaktadır. Soy kütüğü işletmelerinde yetiştirilen hayvanlardan satın alan yetiştiricilere ise satın aldıkları en fazla 5 baş koç ve teke için hayvan başına 500 TL destekleme ödemesi yapılmasına karar verilmiştir.

2.8.5 Ankara keçisi yetiştiriciliğinin ve tiftik üretiminin desteklenmesi

İlk olarak 2008 yılındaki hayvancılığın desteklenmesi hakkında bakanlar kurulu kararı ile tiftik üretim destelemesi oğlak tiftiği için kilogramı 10 TL, ana mal tiftiğinin kilogramına 9 TL ve tali tiftiğe kilogramı 7 TL prim ödemesi yaparak başlanmıştır. Ankara keçisi yetiştiricilerinin üretmiş oldukları tiftiği, Tiftik ve Yapağı Satış Kooperatifleri Birliğine (Tiftikbirlik) bağlı kooperatiflere veya Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliğine satan ve Tiftik Kayıt Sistemi (TKS) veri tabanına kayıtlı olan üreticilere tiftiğin kalitesine göre kilogram başına ödeme yapılmaktadır. Oğlak tiftiğine 30 TL, anamal tiftiğine 28 TL ve tali tiftiğe 20 TL olarak destekleme ödemesi yapılmaktadır. Sözleşmeli üretim kapsamında üretilen tiftiğe ise kilogram başına ilave 2 TL ödeme yapılacaktır. Bakanlık tarafından 2020 yılında 348 yetiştiriciye yaklaşık 171 ton tiftik için tiftik üretim desteği yapılmıştır.

2.8.6 Aşılama sonrası atık desteği

Bakanlıkça belirlenen ve yetkili veteriner hekim veya veteriner hekim kontrolündeki sağlık personeli tarafından uygulanan aşılama çalışmasından sonra meydana gelen yavru atıkları için yetiştiricilere atık desteği ödemesi yapılmaktadır. Hayvan hastalıkları ile mücadele kapsamında uygulanan aşılama sonrasında gebe hayvanlarda meydana

gelen yavru atıkları için 2020 yılı kararnamesinde belirlendiği üzere küçükbaş hayvan atıkları için hayvan başına 150 TL destekleme ödemesi yapılmaktadır.

2.8.7 Hayvan hastalıkları tazminatı

Bakanlık tarafından yönetmelik ile belirlenmiş olan tazminatlı hastalıkların tespiti edildiğinde, yetkili Veteriner Hekim gözetiminde mecburi kesime tâbi tutulan veya itlaf edilen hayvanlar ve kesimhanelerde tespit edilen tazminatlı hastalık nedeniyle imha edilen hayvanlar ile ihbarı mecburî bir hastalığa karşı koruma sağlamak amacıyla, Bakanlık tarafından uygulanan aşı ve serum nedeniyle öldüğü rapor ile tespit edilen hayvanların bedelleri ödenmektedir. Ölen hayvanlar için, Bakanlıkça belirlenen Kıymet Takdir Komisyonu tarafından alınan kararı sonucu yine Bakanlıkça belirlenen tazminat oranları kadar hayvan hastalıkları tazminatı destekleme ödemesi yapılmaktadır.

2.8.8 İndirimli kredi uygulamaları

Bakanlıkça yayımlanan tebliğ kapsamına dahil olan ve hayvancılık kapsamında yeni yatırım yapan veya kurulu işletmesinin kapasitesini arttırmak için başvuran yetiştiricilere düşük faizli kredi imkanı sağlanmaktadır.

2.8.9 Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Konya Ovası projeleri kapsamındaki illerde hayvancılık yatırımlarının desteklenmesi

Bu destekleme programı ile Bakanlıkça belirlenen illerde, damızlıkçı işletme yatırımlarına destek verilmesi amaçlanmıştır. Yatırım projesinde yer alan inşaat, damızlık erkek hayvan alımı ve makine alet ve/veya ekipman alımı konularında, % 50 oranında hibe verilmektedir. Programa dahil olan yerlerde ilgili tebliğe göre, Bakanlığın kayıt sistemlerine kayıtlı olan 100 ila 200 baş kapasiteli işletmesi olanlar yararlanabilmektedir. Destekleme kapsamında 2020 yılında 852 baş teke, 16 bin baş koç dağıtımı yapılarak, 244 adet ağıl yapımı, 15 adet ahır/ağıl tadilatı ile 58 baş damızlık koç alımı gerçekleştirilmiştir.

2.8.10 Damızlık koç teke yatırımlarının desteklenmesi

2017 yılında Tarım ve Orman Bakanlığınca yayımlanan "Damızlık Koç Teke Yetiştiriciliği Yatırımlarının Desteklenmesine İlişkin Uygulama Esasları Tebliği" ile Türkiye'de damızlık erkek hayvan ihtiyacını karşılayabilecek işletmelerin kurulması amacıyla uygulanan bir desteklemedir. Tebliğ kapsamındaki desteklemeler, Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri birliğine üye olan ve il birlikleri tarafından 500 baş kapasiteye sahip erkek damızlık hayvan üretimine yönelik yeni işletme kurulumu veya var olan işletmelerin kapasitelerinin 500 başa çıkartılmasına yönelik yatırımlar ile iyileştirme yatırımlarını ve bu işletmelerden damızlık erkek hayvan alımı yapacak birliğe üye yetiştiricileri içermektedir. Bu Tebliğ kapsamında çeşitli yatırım ve alımlar için işletmelere %50 hibe desteği uygulanmaktadır.
Bu proje kapsamında 2020 yılında 6 ilde inşaatlar tamamlanarak ödemeleri gerçekleştirilmiştir. Hayvan alım desteklemeleri 2020 yılı sonuna kadar uzatılarak işletme başına 1500 baş olarak arttırılmıştır.

2.8.11 Koyun ve keçilerde verimliliği artırma projesi

Akrabalı yetiştiricilikten kaynaklanan olumsuzlukların önlenmesi amacıyla yetiştiricilerin elinde bulunan koyun ve keçi sürülerine yüksek vasıflı erkek damızlıkların katılımıyla kan değişiminin sağlamak ve işletme verimliliğinin artırılması amaçlanan bu proje ile Bakanlıkça koç/teke dağıtımı yapmaktadır. Proje kapsamında 2020 yılında, toplam 30 ilde yaklaşık iki bin işletmeye 2.600 baş damızlık koç-teke dağıtılmıştır.

2.8.12 Hayvan genetik kaynaklarının yerinde korunması ve geliştirilmesi projesi desteği

Türkiye'de kapsamlı bir şekilde yürütülen ıslah ve koruma projesi, 2005 yılında başlanmış olup halen devam etmektedir.

2.8.12.1 Halk elinde küçükbaş hayvan ıslahı ülkesel projesi

Proje ile esas olarak, yerli küçükbaş hayvanlarda verimliliğin arttırılması, damızlıkçı işletmelerin kurulması, kaliteli damızlık hayvanların üretilmesi, yetiştiricilere ıslah

konusunda uygulamalar ile düzenlemelerin aktarılması, işletmelerin karlılığının arttırılması ve ekonomiye katkı sağlanması amaçlanmıştır. 2020 yılında proje kapsamında 58 ilde, 27 ırk koyun ve keçi, yaklaşık, 1 milyon 150 bin anaç ve yavruların verim kayıtları ıslah kapsamında kaydedilmektedir.

Projeye ilk kez dâhil olacak yetiştiricinin sürüsünde bir yaş ve üzeri en az Maltız, Türk Saaneni keçileri ve Sakız koyunu için 40 baş, diğer ırklar için ise 100 baş anaç hayvan sayısına sahip olma şartı bulunmaktadır. Projeye dâhil olan ve sorumluluklarını yerine getiren yetiştiricilere hayvan başına destekleme yapılmaktadır. Yavrulara verilen destekleme; destekleme yapılacak takvim senesi içerisinde doğan ve doğum ağırlığı dışında en az bir tartım verisi alınan yavru başına aynı takvim senesinde ödenir. Anaç koyun/keçilerde ise devam eden projelerde, destekleme yapılacak takvim yılı içerisinde doğum kaydı olanlar için ödeme yapılmaktadır. Islah programında bulunan işletmelere, halk elinde ıslah desteği kapsamında elit sürülere hayvan başına 70 TL, taban sürülere hayvan başına 40 TL ödeme yapılmaktadır. Damızlık erkek materyale ise hayvan başına 200 TL ödeme yapılmaktadır. Çizelge 2.8'de 2020 yılı için proje kapsamında olan ırklar ve aynı satırda proje uygulanacak iller ve proje sayısı ile o ırk için toplam desteklenecek hayvan sayısı limiti belirtilmiştir. Proje kapsamında, 2018 yılında 7.350 yetiştiriciye yaklaşık 87 milyon TL ödenmiştir.

2.8.12.2 Evcil hayvan genetik kaynaklarının korunması projesi

Bakanlıkça uygulanan bu projeye dahil olan işletmeler için her yıl kararname ile belirlenen tutarda hayvan başına ödeme yapılmaktadır. 2020 yılında yayımlanan tebliğ ile Hayvan Gen Kaynakları Desteği kapsamındaki küçükbaş hayvan koruma için 90TL/Baş ödeme yapılmaktadır. Koruma kapsamında destekleme yapılacak iller ve hayvan sayıları ve Çizelge 2.9'de verilmiştir.

2.8.13 Genç çiftçilerin desteklenmesi projesi

Genç çiftçilere yönelik hazırlanan bu proje ile yetiştirici başına 30 bin TL hibe desteği yapılması amaçlanmıştır. Hibe desteğine hak kazanan proje sahiplerine projelerini tamamlamaları halinde ödemeler gerçekleştirilmiş ancak proje 2018 yılsonu itibariyle

sonlandırılmıştır. Proje kapsamında 2017 yılında 3.724 kişiye 111.720 bin TL ve 2018 yılında 3.894 kişiye 116.820 bin TL hibe ödemesini gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 2.8 Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Islahı Projeleri (Tarım ve Orman Bakanlığı 2020a)

Irk	Proje Sayısı	İl	Hayvan sayısı (Baş)
Akkaraman Koyunu	32	Aksaray, Ankara, Bingöl, Çankırı, Çorum, Kayseri, Karaman, Kars, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Malatya, Osmaniye, Niğde, Yozgat	201.600
Kıl Keçisi	23	Adana, Amasya, Antalya, Aydın, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Isparta, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Konya, Mersin, Muğla, Niğde, Osmaniye, Tokat, Yozgat	144.900
Morkaraman Koyunu	18	Ağrı, Bingöl, Erzurum, Elazığ, Muş	69.300
İvesi Koyunu	10	Adana, Gaziantep, Kilis, Mersin, Osmaniye, Şanlıurfa	63.000
Şavak Akkaraman Koyunu	9	Elazığ, Erzincan, Tunceli	56.700
Kıvırcık Koyunu	9	Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, İzmir, Kırklareli, Manisa, Yalova	56.700
Kangal Akkaraman Koyunu	8	Sivas	50.400
Karayaka Koyunu	8	Giresun, Ordu, Trabzon, Sinop, Tokat	50.400
Orta Anadolu Merinosu Koyunu	7	Ankara, Eskişehir, Karaman, Konya	44.100
Ankara Keçisi	6	Ankara ve Siirt	37.800
Pırlak Koyunu	6	Afyonkarahisar, Antalya, Eskişehir, Kütahya	37.800
Karacabey Merinosu Koyunu	4	Balıkesir, Edirne, Çanakkale,Tekirdağ	25.200
Hemşin Koyunu	4	Artvin	25.200
Kilis Keçisi	4	Gaziantep ve Kilis	25.200
Güney Karaman Koyunu	3	Mersin	18.900
Honamlı Keçisi	3	Antalya ve Burdur	18.900
Karakaş Koyunu	3	Diyarbakır	18.900
Karya Koyunu	3	Aydın ve Denizli	18.900
Ramlıç Koyunu	3	Afyonkarahisar, Eskişehir	18.900
Türk Saanen Keçisi	3	Çanakkale ve İzmir	18.900
Maltız Keçisi	2	İzmir ve Kırklareli	12.600
Pırıt Koyunu	2	Isparta	12.600
Sakız Koyunu	2	Çanakkale ve İzmir	12.600
Zom Koyunu	2	Diyarbakır	12.600
Dağlıç Koyunu	1	Afyonkarahisar	6.300
Eşme Koyunu	1	Uşak	6.300
TOPLAM	176		1.077.300

Çizelge 2.9 Türkiye'de Küçükbaş Hayvanlar İçin Uygulanan Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Korunması Projeleri (Tarım ve Orman Bakanlığı 2020a)

Destekleme Kapsamındaki Irk	Destekleme Kapsamındaki İl	Desteklenecek Toplam Hayvan Sayısı (Baş)
Gökçeada koyunu	Çanakkale	1500
Dağlıç Koyunu	Afyonkarahisar ve Konya	1500
Ankara Keçisi	Siirt ve Kırıkkale	1500
Kıvırcık Koyunu	Kırklareli	1000
Sakız Koyunu	İzmir	1000
Karagül Koyunu	Tokat	1000
Hemşin Koyunu	Artvin ve Erzurum	1000
Norduz Koyunu	Van	1000
Kilis Keçisi	Kilis ve Hatay	1000
Honamlı Keçisi	Antalya ve Isparta	1000
Halep Keçisi	Gaziantep ve Hatay	1000
Mahalli keçisi	Diyarbakır	1000
Çine Çaparı Koyunu	Aydın	500
Abaza Keçisi	Artvin	500
Kaçkar Keçisi	Artvin	500
Osmanlı (Gürcü) Keçisi	Ardahan	500
İspir Keçisi	Rize ve Erzurum	500
Norduz keçisi	Van	500
Tuj Koyunu	Ardahan ve Kars	200
Karakaçan Koyunu	Balıkesir	200

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Araştırma Alanı Hakkında Bilgiler

Çankırı İli Orta Anadolu'nun kuzey kısmında Batı Karadeniz ve Kızılırmak havzaları arasındaki alanda yer almakta olup 7.490 km^2'lik yüz ölçümü ile Türkiye'nin %1'ini oluşturmaktadır. Batısında Bolu, doğusunda Çorum, kuzeyinde Kastamonu, kuzeybatısında Karabük ve güneyinde ise Ankara ile Kırıkkale illeri arasında yer almaktadır. Tarım arazileri çoğunlukla engebeli yapıda olmakla birlikte Kızılırmak havzasının bulunduğu araziler düz ve geniş yapıdadır. Diğer kısımlar orman, mera ve meyilli araziler ile küçük vadilerden oluşmaktadır (Anonim 2020).

Çankırı ilinin merkez ilçeleri ile birlikte 11 ilçe, 3 belde 96 mahalle ve 370 köyü bulunmaktadır (Anonim 2020). TÜİK verilerine göre 2020 yılı nüfusu 192.428'dir ve nüfusun %30'u köylerde ikamet etmektedir (TÜİK 2021a).

TÜİK verilerine göre 2020 yılı itibariyle Çankırı İlinde 303.241 baş büyükbaş ve küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu hayvan varlığı içerisinde sığır popülasyonu (%52) Koyun (%40) ve Keçi (%7) oranındadır. Koyun varlığının (%94)'ünü de yerli ırk koyun oluşturmaktadır (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1 Çankırı ili'nin 2020 yılı ilçeler bazında büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı (Baş) (TÜİK 2021b)

İlçeler	Hayvan Türü ve Irkı											Toplam Hayvan Sayısı
	Toplam Sığır Sayısı	Yerli Irk Sığır	Kültür Melezi Sığırı	Kültür Sığırı	Toplam Manda Sayısı	Toplam Koyun Sayısı	Yerli Koyun ve diğerleri	Merinos	Toplam Keçi Sayısı	Kıl keçisi ve diğerleri	Ankara Keçisi	
Atkaracalar	7865	41	1656	6150	24	3214	2842	372	10	10	0	12.554
Bayramören	4318	675	2347	1292	9	3443	3324	119	589	528	61	15.920
Eldivan	3401	66	1871	1463	3	6050	5387	663	3100	2715	385	16.051
Ilgaz	7440	140	4422	2858	29	6341	5532	809	2110	2090	20	22.526
Korgun	11417	83	5235	6099	0	3452	3374	78	1182	1117	65	28.531
Kurşunlu	12104	52	2893	9095	98	9590	8874	716	734	656	78	61.249
Kızılırmak	13195	5586	4683	2338	893	13275	13173	102	1168	1168	0	37.851
Merkez	15157	1198	6356	7574	42	38291	38160	131	7759	7057	702	12.576
Orta	23971	4040	14825	4920	240	13100	12319	781	540	440	100	49.801
Yapraklı	5401	81	3970	1347	5	4480	3730	750	2690	2029	661	26.710
Çerkeş	37605	537	16125	20855	126	11753	8945	2808	317	294	23	12.554
Şabanözü	16112	1280	12868	1930	59	8506	8356	150	2033	1920	113	15.920

3.2 Materyal

Araştırmada kullanılan ana materyali, Çankırı İlinde uygulanmakta olan Akkaraman Irkı Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı 1 ve 2 alt projelerine dahil olan 56 işletmeden elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. Ocak-Nisan 2021 döneminde yetiştiriciler ile yüz yüze görüşülerek yapılan anket çalışması ile birincil veriler toplanmıştır. Elde edilen birincil verilerin yanında ikincil veriler kullanılmıştır.

3.3 Yöntem

Araştırmanın yöntemi aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır.

- Hazırlık çalışmaları,
- Veri toplama araçlarının geliştirilmesi,
- Verilerin toplanması, düzenlenmesi,
- Verilerin analizi.

Yapılan bu çalışmada tam sayım yöntemi ile Çankırı İlinde uygulanmakta olan Akkaraman Irkı Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı 1 ve 2 Alt Projelerine dahil toplam 56 işletme sahibi ile anket çalışması tamamlanmıştır.

Anketlerin yapıldığı işletmelerin bulunduğu ilçe ve köyler Çizelge 3.2'de verilmiştir.

Araştırma konusu olan, Çankırı İlinde Akkaraman koyun ıslah projesi kapsamında ıslah desteklemelerinden faydalanan işletmeler, 3 gruba ayrılmıştır. Söz konusu gruplandırma yapılırken hayvan sayıları temel alınmış ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun kullandığı işletme büyüklük gruplandırması örnek alınmıştır. Bu şekilde işletmelerde gruplandırmada 50-149 baş, 150-299 baş, 300 baş ve üzeri olmak üzere 3 grup belirlenmiştir. Gruplandırmada birinci grupta n_1=5, ikinci grupta n_2=29 ve üçüncü grupta n_3=22 işletme hesaplanmıştır (Çizelge 3.3).

Çizelge 3.2 İşletmelerin ilçe ve köy dağılımları

İlçeler	Köy	Adet	%
Merkez	Konak	2	%62,50
	Esentepe	12	
	Küçüklü	2	
	Germece	4	
	Balıbağı	2	
	Bayındır	1	
	Dutağaç	1	
	Hasakça	1	
	Aşağıpelitözü	2	
	Ovacık	4	
	Çataelma	2	
	Çivi	2	
Kızılırmak	Merkez	1	%32,14
	Korçullu	8	
	Cacıklar	2	
	Tımarlı	2	
	Tepealagöz	3	
	Kemallı	2	
Eldivan	Merkez	1	%1,79
Yapraklı	Yuklu	1	%1,79
Orta	Kalfat	1	%1,79
TOPLAM		56	%100

Çizelge 3.3 İşletmelerin gruplandırma, oran ve dağılımı

Koyun varlığına göre işletme grupları (baş)	Grup No	Gruptaki İşletme Sayısı (n)	Toplam Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
50-149	1	5	%8,92	%8,92
150-299	2	29	%51,79	%60,71
300 ve üzeri	3	22	%39,29	%100,00
TOPLAM		56	%100,00	

Yapılan anketler ile işletme sahiplerinin cinsiyet, yaş, eğitim, küçükbaş hayvancılık dışı gelir ve deneyim durumları, hane halkının yaş dağılımları, işletmenin işgücü durumu gibi sosyoekonomik ve demografik özellikler incelenmiştir.

İşletmelerin koyun varlığı durumu, ağıl büyüklüğü, barınak ve mera mülkiyet durumu, yıl içinde hayvan sayılarındaki değişimler, küçükbaş hayvancılıktan elde ettikleri gelir ve giderler, yem bitkisi üretme ve sürü kaydı tutma durumları gibi işletmecilik verileri elde edilmiştir.

Hayvancılık desteklemeleri ile ilgili analiz kısmında, işletme sahiplerinin yararlandıkları hayvancılık kaynaklı desteklemeleri, işletme koşullarının destekleme öncesi ve sonrasının değerlendirilmesi, desteklemelerden memnuniyet durumları, mevcut sorunlar ile görüş ve istekler çalışmada analiz edilmiştir.

Hayvancılık kaynaklı gelirlerin analizinde, işletmelerin koyun yetiştiriciliği faaliyeti sonucu yapmış oldukları hayvan satışları, süt ve süt ürünleri satışları ve faaliyet kapsamında almış oldukları devlet destekleri hesaplanmıştır.

Hayvancılık kaynaklı giderlerin analizinde, koyun yetiştiriciliği faaliyetinden kaynaklanan giderler yem, veteriner-sağlık, işçi, elektrik, su, mazot, bakım-onarım ve diğer giderler olarak gruplandırılmıştır.

Islah projesi kapsamında işletmelere verilen desteklemelerle ilgili memnuniyette etkili faktörlerin analizinde, beşli likert ölçeği kullanılarak değişkenlere ağırlık verilerek, önem derecelerini belirlemek ve değişkenler arasında karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik kullanılmıştır. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi için korelasyon analizi, ilişkinin miktar ve yönünün belirlenmesi için de regresyon analizi uygulanmıştır. Anket sorularında yanıtlara ilişkin katılma düzeyini ölçmek için kullanılan likert ölçeklerine dair etiketlemeler Çizelge 3.4'te gösterilmektedir.

Çizelge 3.4 Anket sorularında kullanılan likert tipi ölçek etiketlemeleri (Turan vd. 2015)

5'li Likert Tipi Soru Etiketleri				
1	**2**	**3**	**4**	**5**
Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Önemsiz	Az Önemli	Önemli	Büyük Ölçüde Önemli	Kesinlikle Önemli
Kesinlikle Hayır	Büyük Ölçüde Hayır	Karasızım	Büyük Ölçüde Evet	Kesinlikle Evet
Hiç Katılmıyorum	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Çok Kötü	Kötü	Normal	İyi	Çok İyi
Kesinlikle Memnun Değilim	Memnun Değilim	Kararsızım	Memnunum	Çok Memnunum

3'1ü Likert Tipi Soru Etiketleri		
1	**2**	**3**
Azaldı	Değişmedi	Arttı

İşgücü verileri erkek iş gücü birimine çevrilmiştir. Erkek İşgücü birimine çevirme katsayıları Çizelge 3.5'de verilmiştir.

Çizelge 3.5 Erkek işgücü birimi çevirme katsayıları (Rehber ve Tipi 2005)

Yaş	**Cinsiyet**	
	Erkek	Kadın
0-6	-	-
7-14	0,50	0,50
15-49	1,00	0,75
50- +	0,75	0,50

İşletmelerde tespit edilen hayvan varlığı sayılarına ait verilerin objektif değerlendirmelerinin yapılabilmesi için işletmelerdeki koyun varlığının büyükbaş hayvan birimine çevrilmesi gereklidir. Çalışmada BBHB (Büyükbaş Hayvan Birimi)'ne

çevirmede kullanılacak katsayılar 31 Temmuz 1998 tarih ve 4342 sayılı mera kanununda belirtilmiştir. Çizelge 3.6'de çalışmada İşletmedeki koyun varlığının BBHB'ne çevrilmesinde yararlanılan katsayılar verilmiştir.

Çizelge 3.6 Büyükbaş hayvan birimine çevirme katsayıları (4342 Sayılı Mera Kanunu)

Hayvan Cinsi		**Katsayı**	**Hayvan Cinsi**	**Katsayı**
Kültür İneği		1	**Koyun**	0,10
Kültür Melezi		0,75	**Keçi**	0,08
Yerli inek		0,50	**Kuzu-Oğlak**	0,04
Dana-düve	**Kültür ırkı**	0,60	**Öküz**	0,60
	Kültür melezi	0,45	**Boğa**	1,50
	Yerli	0,30	**At**	0,50
Manda	**Erkek**	0,90	**Katır**	0,40
	Dişi	0,75	**Eşek**	0,30

Yetiştiricilerin mevcut ıslah projesinden memnuniyetlerinde ve tarımda kalma eğilimlerinde etkili olan faktörler lojistik regresyon metodu kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin istatistik analizlerinde "IBM SPSS Statistics Version 22" ve "Microsoft Excel" programları kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1 İncelenen İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Analizi

4.1.1 İşletme hane nüfusunun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı

Çizelge 4.1'de görüldüğü üzere, incelenen işletmelerde hanedeki birey sayısı en az 2 en çok 18 kişi olarak, işletmelerdeki ortalama birey sayısı ise 7,41 olarak tespit edilmiştir. Aksoy ve Yavuz'un (2012) 7, Özalp ve Sayın'nın (2018) 4,81, Özsayın ve Everest'in (2019) 4,2, olarak bildirdikleri değerlerden yüksek, Kara ve Kızıloğlu'nun (2012) 7,5 olarak bildirdiği değere yakındır. Deniz'in (2009) bildirdiği 9,9'dan ise düşük seviyededir. İşletmelerde çalışan aile birey sayısı işletme başına ortalama 4,75 olup bu değer Özalp ve Sayın'nın (2018) bildirdikleri 3,16 üzerindedir.

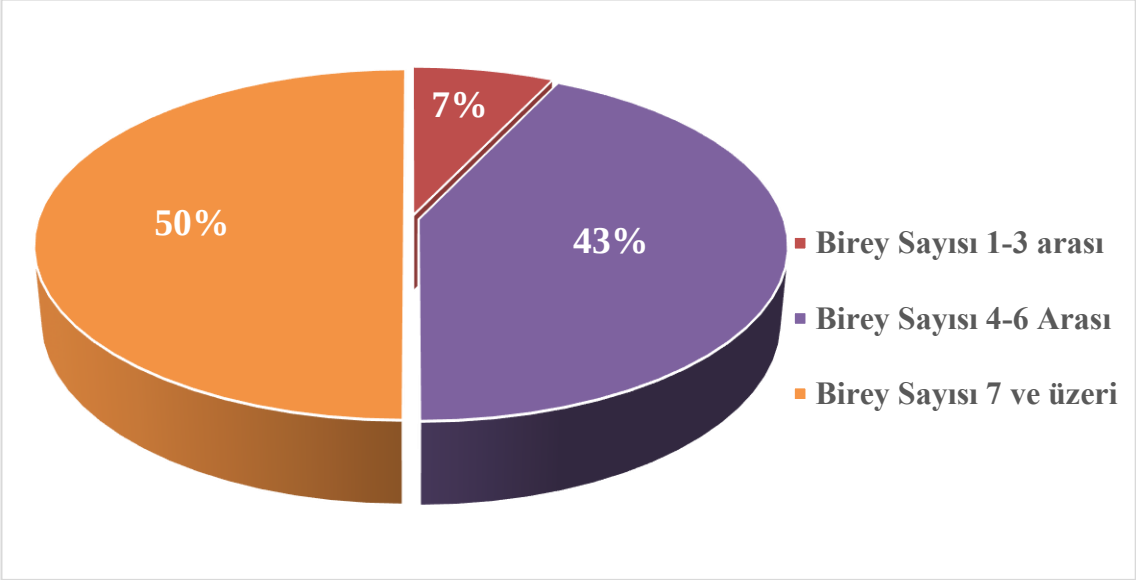
İncelenen işletmelerde toplam 415 kişi bulunmakta olup, bunun 207'si erkek ve 208'i kadındır. İşletmelerin aile bireylerinin %52.29'u 15-49 yaş arasında iken 14 yaş altı nüfus %23,86 ve 50 yaş üstü nüfus oranı ise %23,62'dir. Tüm işletmeler hane nüfusu kadın ve erkek birey sayısı bakımından incelendiğinde, işletmelerin aile bireylerinin %51,29'u 15-49 yaş arasında iken 14 yaş altı nüfus %23,86 ve 50 yaş üstü nüfus oranı ise %23,62'dir. Erkek bireylerin %55,7'si, kadın bireylerin ise %49,52'si 14-49 yaş grubu aralığındadır (Çizelge 4.1). Aktürk vd. (2005) Gökçeada'da 49 işletmede yaptığı çalışmada toplam hane birey sayısı 205 olarak tespit edilmiş, toplam hane nüfusunda 116 erkek, 89 kadın birey olduğu bildirilmiştir. Aynı çalışmada erkek bireylerin %65,52'sinin kadın bireylerin %68,53'ünün 15-49 yaş grubu aralığında olduğu belirlenmiştir. Deniz (2009) Hakkâri'de yaptığı çalışmada hane nüfusunun %54,15'inin erkek, %48,85'inin kadın bireyden oluştuğunu bildirmiştir. Aynı çalışmada15-49 yaş grubunda olanların hane nüfusunun % 48,85'ini oluşturduğunu bunun da aile nüfusunun dinamik bir yapı sergilediğinin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Kara ve Kızıloğlu (2012) Erzurum'da 99 işletme ile yaptığı çalışmada hane nüfusunun %52'sinin erkek %48'sinin kadın bireylerden oluştuğunu bildirmiştir.

Hanedeki birey sayısı 1-3 arasında olan işletmelerin oranı %7,14, 4-6 arası %42,86 ve 7 ve üzeri %50,0 olarak bulunmuştur (Şekil 4.1). Burdur ilinde araştırma yapan Bilginturan ve Ayhan (2009) hane nüfus sayısı 3 olanların %38,7, Özsayın ve Everest

(2019) %42,4'ünün 1-3 kişiden, %46,4'ünün 4-6 kişiden%11,2'sinin 7 ve üzeri kişiden oluştuğunu bildirmişlerdir

Çizelge 4.1 İncelenen işletmelerin hane nüfus dağılımları

	Hane Nüfusu Toplamı			Hane Başına Düşen Nüfus			
	Erkek	**Kadın**	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**	**%**
0-6 yaş	11	20	31	0.20	0.36	0.55	%7.47
7-14 yaş	31	37	68	0.55	0.66	1.21	%16.39
15-49 yaş	114	103	217	2.04	1.84	3.88	%52.29
50-64 yaş	33	27	60	0.59	0.48	1.07	%14.46
65 yaş ve üzeri	18	20	38	0.32	0.36	0.68	%9.16
Toplam	207	208	415	3.70	3.71	7.41	%100,00

Şekil 4.1 İncelenen işletmelerin hanedeki birey sayısına göre sınıflandırılması

4.1.2 İşletmelerin işgücü durumu

İşletmelerde çalışan aile birey sayısı işletme başına ortalama 4.75'dir. Tüm işletmelerde toplam hane nüfusunun %64'ü çalışmaktadır. Toplam iş gücü 282,50 EİB olup, işletme başına ortalama EİB 5,04 olarak hesaplanmıştır. İşletmeleri hayvan sayısına göre 3 gruba ayırdığımızda, işletme başına hane nüfusu sırasıyla 6,40, 6,66 ve 8,64 olarak,

işletmelerde çalışan erkek iş gücü ise sırasıyla 4,95, 5,34 ve 4,67 olarak bulunmuştur (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2 İncelenen işletmelerin hayvan varlığına göre hane nüfus ve işgücü durumu

	İşletme Büyüklük Grupları			
	1.Grup	**2.Grup**	**3.Grup**	**Toplam**
	50-149 baş	**150-299 baş**	**300 baş ve üzeri**	
Hane Nüfusu	32	193	190	415
Toplam EİB	24.75	155.00	102.75	282.50
İşletme Başına EİB	4.95	5.34	4.67	5.04
İşletme Başına Hane Nüfusu	6,40	6,66	8.64	7.41

İşletmelerin hepsi aile iş gücünden faydalanmaktadır. İşletmelerin %51,79'u yıl içerisinde çoban istihdam etmektedir. Bu oran, Ceyhan vd.'nin (2015) %33,3 olarak buldukları değerin üzerindedir. İşletmelerin %25'i geçici, %26,79'u daimi çoban çalıştırmaktadır. 27 işletmede daimi ya da geçici çoban çalıştırılmamaktadır. İşletmelerin hayvan sayıları bakımından çoban çalıştırma durumu incelendiğinde 1.grup işletmelerin %40'ı, 2.grup işletmelerin %34,48'i ve 3.grup işletmelerin %77,27'si çoban çalıştırmaktadır (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3 İncelenen işletmelerin işgücü dağılımı

		İşletmelerin İş Gücü Dağılımı		
		Aile İş Gücü	**Daimi Çoban**	**Geçici Çoban**
İşletme Sayısı		56	15	14
İşletme Büyüklük Grupları	**1.Grup**	5 (%100,0)	0(%0,0)	2 (%40,0)
	2.Grup	29 (%100,0)	3 (%10,3)	7 (%24,1)
	3.Grup	22 (%100,0)	12 (%54,5)	5 (%22,7)
Ortalama İş Gücü		4,75	1	1
İşgücü Kullanan İşletme Oranı (%)		%100,00	%25,00	%26,79

4.1.3 İşletme sahiplerinin yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal güvenlik durumu

İşletme sahiplerinin yaş aralığı 25-75 yaş arasındadır ve yaş ortalaması 50,3'tür. Anket yapılan 56 işletme sahibinin %92,86'sı erkek, %7,14'ü ise kadındır. Bulunan yaş ortalaması, Aksoy ve Yavuz'un (2012) 48, Kara ve Kızıloğlu'nun (2012) 46, Demir vd. (2015) 50,6 ve Özsayın ve Everest'in (2019) 48,2 olarak buldukları değerler ile paralellik göstermektedir. İşletme sahiplerinin, %42,86'sı 15-49 yaş arasında, %48,21'i 50-64 yaş arasında ve %8,93'ü 65 yaş ve üzerindedir. %75'i ilkokul, %14,29'u ortaokul ve %10,71'i lise mezunudur. Çeşitli çalışmalarda bildirilen ilkokul mezunu oranı ile karşılaştırıldığında Özsayın ve Everest'in (2019) %47,2, Demir vd. 'nin (2015) %53 ve Boz vd. 'nin (2008) %61 olarak bildirdikleri oranların üstünde, Ceyhan vd.'nin (2015) %68, Kara ve Kızıloğlu'nun (2012) %70 ve Deniz'in (2009) %66,7olarak bildirdikleri oranlara yakın, Bilginturan ve Ayhan'nın (2009) bildirdikleri %90,3 oranının oldukça altındadır. Çankırı ilindeki ıslah kapsamındaki işletme sahiplerinin hepsi okuryazardır. Bilginturan ve Ayhan (2009) %1,5'inin, Boz vd. (2008) %7'sinin okuryazar olmadığını bildirmişlerdir (Çizelge 4.4).

İşletme sahiplerinin sosyal güvence statüsü bakımından %64,29'u Bağkur, %25'i SSK ve %3,57'i yeşilkart sahibidir. Oğuz vd.'nin (2019) Konya ilindeki koyunculuk işletmelerinde yaptıkları çalışmada, işletme sahiplerinin %54,66'sının BAĞ-KUR ve %25,74'ünün SSK'lı, Çiçek ve Akyıldız (2020), Tokat ilinde küçükbaş işletmelerle yapmış oldukları çalışmada, yetiştiricilerin %40'nın BAĞ-KUR, %23,3'ünün SSK'lı, Alkan ve Türkmen (2020) Ordu ilinde koyunculuk işletmeleri ile yapmış oldukları çalışmada yetiştiricilerin %52,33 SSK, %18,60'ının Emekli Sandığından sosyal güvenceye sahip olduklarını bildirmişlerdir. Çankırı ili ıslah projesi kapsamındaki işletme sahiplerinin %7.14'ünün ise hiçbir sosyal güvencesi yoktur. Bu sonuç, Oğuz vd.'nin (2019) bildirdikleri %8,82 ile paralellik göstermektedir. Çiçek ve Yıldız'ın (2020) %30,7, Alkan ve Türkmen'in (2020) %29,07 olarak bildirdikleri oranın oldukça altındadır (Çizelge 4.4).

Çizelge 4.4 İşletme sahiplerinin yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyal güvenlik dağılımı

İşletme Sahipleri	15-49 yaş	60-64 yaş	65 yaş ve üzeri	Toplam	%
Cinsiyet (Kişi Sayısı)	**24**	**27**	**5**	**56**	**100,00%**
- **Erkek**	23	25	4	52	92,86%
- **Kadın**	1	2	1	4	7,14%
Eğitim Durumu (Kişi Sayısı)	**24**	**27**	**5**	**56**	**100,00%**
- **İlkokul Mezunu**	15	22	5	42	75,00%
- **Ortaokul Mezunu**	6	2	0	8	14,29%
- **Lise Mezunu**	3	3	0	6	10,71%
Sosyal Güvence (Kişi Sayısı)	**24**	**27**	**5**	**56**	**100,00%**
- **SSK**	5	8	1	14	25,00%
- **BAĞKUR**	15	18	3	36	64,29%
- **YEŞİLKART**	2	0	0	2	3,57%
- **Sosyal Güvencesi Yok**	2	1	1	4	7,14%

İşletme sahiplerinin koyun yetiştiriciliğindeki ortalama deneyim sürelerinin 32,23 yıl olduğu ve %57'sinin ortalama 41 yıl deneyimine sahip olduğu belirlenmiştir. İşletmelerin %7,14'ü 10 yıl ve aşağısında koyun yetiştiriciliği deneyime sahip iken, %14,29'u 11-20 yıl, %21,43'ü 21-30 yıl deneyime sahiptir. Demir vd. (2015) işletme sahiplerinin ortalama deneyim sürelerini 10,8 yıl olarak bildirmişlerdir Özsayın ve Everest (2019) ise yaptıkları çalışmada yetiştiricilerin %18,4'ünün 10 yıl ve altı, %31,2'sinin 11-20 yıl arası ve %50,4'ünün 20 yıl ve üzerinde olduğunu ve ortalama deneyim süresinin 24 yıl olduğunu bildirmişlerdir. (Çizelge 4.5).

Çizelge 4.5 İşletme sahiplerinin yetiştiricilikte deneyim durumu

	10 yıla kadar	10-20 yıl	20-30 yıl	30 yıldan fazla	Toplam
İşletme Sayısı	4	8	12	32	56
Ortalama Yıl	10	16,88	25,58	41,34	32,23
%	7,14%	14,29%	21,43%	57,14%	100,00%

4.1.4 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği açısından hayvan varlığı durumu

İşletmelerde, işletme başına düşen toplam hayvan sayısı 308,59 baş olarak belirlenmiştir. İşletme başına 31,41 BBHB hayvan düşmektedir (Çizelge 4.6). Bu oranı Aktürk vd. (2005) 8.58, Özalp ve Sayın (2018) 21,01 ve Karadaş (2018) 14,5 olarak bildirmişlerdir.

Çizelge 4.6 İşletme başına ortalama hayvan varlığı ve BBHB

	İşletme Büyüklük Grupları						**İşletmeler Ortalaması**	
	1.Grup		**2.Grup**		**3.Grup**			
	Ortalama hayvan varlığı	**BBHB**	**Ortalama hayvan varlığı**	**BBHB**	**Ortalama hayvan varlığı**	**BBHB**	**Ortalama hayvan varlığı**	**BBHB**
Koç	3,00	0,30	4,90	0,49	12,45	1,25	7,70	0,77
Koyun	109,20	10,92	185,69	18,57	350,23	35,02	243,50	24,35
Toklu	25,20	2,02	42,35	3,39	82,68	6,61	56,66	4,53
Dişi Kuzu	0,00	-	0,00	-	44,00	1,76	44,00	1,76
Erkek Kuzu	0,00	-	0,00	-	6,00	0,24	6,00	0,24
Toplam	137,40	13,24	233,00	22,45	447,00	44,64	308,59	31,41

4.1.5 İşletmelerin ağıl, barınak ve mera durumu

İncelenen işletmelerden 56 işletmenin 44'ünün ağıl büyüklüğü 301 m^2 ve üzerindedir. 50 işletmenin barınağı kendine aittir. 3 işletme ağılı kiralamakta, 3 işletme ise hazineye ait araziyi kullanmaktadır. Tüm işletmeler mera alanı olarak ortak hazine merasını kullanmaktadırlar (Çizelge 6.8).

Çizelge 4.7 İşletmelerin ağıl, barınak ve mera durumları

Ağıl Büyüklüğü	**0-150 m^2**	**151-300 m^2**	**>301 m^2**
İşletme Sayısı	0	12	44
	Kendi Mülkiyeti	**Kira**	**Hazine Arazisi**
Barınak	50	3	3
Mera	-	-	56

4.1.6 İşletmelerin yem temin durumu

İşletmelerin %89,3'ü kesif ve kaba yem ihtiyacı için bitkisel üretim yapmaktadır. Karagöz (2019) işletmelerin ortalama %8-14'ünün, Arıtunca (2019) %61'inin yem bitkisi üretimi yaptığını bildirmişlerdir. Yem ihtiyacını karşılamak için bitkisel üretim yapan işletmelerin %94'ü arpa ve %90'ı buğday yetiştirmektedir (Çizelge 4.8).

Çizelge 4.8 İşletmelerin yem temini için bitkisel üretimi

		Ürünler					
Üretmeyen İşletme Sayısı	**Üreten İşletme Sayısı**	**Arpa**	**Buğday**	**Fiğ**	**Korunga**	**Yonca**	**Yulaf**
6	50	47	45	5	1	1	3
%10.71	%89,29	%94	%90	%10	%2	%2	%6

4.1.7 İşletmelerin kayıt tutma durumu

İncelenen işletmelerden sadece 16 işletmede (%28,57) sürü kaydı tutulmakta iken 40 işletmede (%71,4) kayıt tutulmamaktadır. Eğitim seviyesinin, yetiştiricilerin kayıt tutmasına etkisi pearson korelasyon testi ile değerlendirilmiş ve eğitim durumu arttıkça kayıt tutma oranının arttığı tespit edilmiştir ($r=0,61$ $P<0,001$). Yapılan çeşitli çalışmalarda sürü kaydı tutmama oranı %75 ve üzeri olarak bildirilmiş olup, bulunan sonuç çeşitli çalışmalarla paralellik göstermektedir (Tölü vd. 2007, Bilginturan ve Ayhan 2009, Rigou ve Koudsord 2011, Şahinli 2014, Akkaya ve Gülçubuk 2018,Yılmaz 2019).

4.1.8 İşletmelerin damızlık hayvan temin şekilleri

İşletmelerin tamamı damızlık teminini kendi işletmelerinden yapmaktadır. Buna ilaveten işletmelerin %66,1'i komşu işletmeden, %50'si çevre pazar yerinden damızlık temini yaptığını bildirmiştir. İşletmelerin %53,6'sı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)'ne bağlı tarım işletmelerinden damızlık temininde bulunmadıklarını söylemişlerdir. 14 işletme kendi işletmeleri dahil olmak üzere hem komşu işletmelerden hem üretim çiftliklerinden hem de pazar yerlerinden damızlık temini yaptıklarını bildirmişlerdir (Çizelge 4.9). Kendi işletmesinden damızlık temini yapan işletme oranlarını, Dellal vd. (2002) %85.7 ve Bilginturan ve Ayhan (2009) %91.2 olarak bildirmişlerdir.

Çizelge 4.9 İşletmelerin damızlık hayvan temin şekilleri

	%	Medyan*	Standart Sapma
Kendi işletmesi	%100,0	1	0,000
Komşu işletme	%66,1	1	0,478
Tarım İşletmeleri	%53,6	2	0,503
Çevre pazaryeri	%50,0	1	0,505
Hepsi	%75,0	2	0,437

*Evet=1, Hayır=2

4.1.9 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği kaynaklı gelir durumu

İşletmelerin bir yıl içindeki hayvan varlığı değişimleri incelendiğinde, işletme başına ortalama 6,55 baş hayvan alındığı ve genel olarak damızlık koç dışında hayvan alımı yapılmadığı belirlenmiştir. İşletmeler ortalamasına göre, yıl içinde işletme başına 229 baş kuzu doğumu olduğu, bunun 152 başının (%66,4) satıldığı belirlenmiştir. İşletmelerde satılan damızlık hayvan sayısı ortalamasının 10 baş olduğu tespit edilmiştir. Yıl içerisinde ölen hayvan sayısı ise işletme başına 22,00 baştır. İşletmeler kendi ihtiyaçları için ortalama 5,69 baş hayvan kesmektedirler (Çizelge 4.10). İşletmelerde kuzu satışından elde edilen ortalama gelir 133.942 TL olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4.10 İşletmelerin bir yıl içindeki koyun varlığı değişimi

		İşletme Büyüklük Grupları			İşletmeler Ortalaması	İşletmeler Toplamı
		1.Grup	2.Grup	3.Grup		
Satın Alınan	**(Baş)**	0,40	2,69	13,05	6,55	367
	Tutar (TL)	600	3.752	19.225	9.549	534.750
Doğan	**(Baş)**	106,60	168,83	336,23	229,04	12826
Satılan	**(Baş)**	77,80	144,17	274,41	189,41	10607
	Tutar (TL)	57.500	145.766	232.734	172.051	9.634.850
Ölen	**(Baş)**	17,20	17,79	28,64	22,00	1232
Eve Kesilen	**(Baş)**	2,20	4,52	7,77	5,59	313

İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı gelirlerinin içerisinde ilk sırayı %88,6 ile canlı hayvan satışlarından elde ettikleri gelir almaktadır. Canlı hayvan satışlarında en çok gelir %67,8 oranı ile kuzu satışlarından elde edilmektedir (Çizelge 4.11).

Çalışmanın yapıldığı 2020 yılı itibariyle işletmelerin damızlık hayvan satış fiyatı 1.201 TL/baş olarak, kurbanlık ve kuzu satış fiyatları ise sırasıyla 1.002 ve 882 TL/baş olarak belirlenmiştir. İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı toplam gelirleri içerisinde, koyun yetiştiriciliği kaynaklı aldıkları desteklemelerin toplam tutarının ve ıslah projesi destek tutarının oranları sırasıyla %11,2 ve %7,41 olarak bulunmuştur. Çeşitli araştırmaların sonuçları incelendiğinde, toplam işletme gelirleri içinde destekleme kaynaklı gelirlerin oranlarını, Tamer (2014) %3,8, Kaymak (2015) %4,6, Bakırtaş (2017) %5.01, Tamer ve Sarıözkan (2017) %3,9, Gökdai (2019) %5,28, ve Satar (2021) %2,52 olarak bildirmişlerdir (Çizelge 4.12).

Çizelge 4.11 İşletmelerin bir yıllık hayvancılık gelir dağılımları

Gelir Kaynağı		İşletme Büyüklük Grupları			İşletmeler Ortalaması	İşletmeler Toplamı
		1.Grup	2.Grup	3.Grup		
Süt ve Süt Ürünleri	Miktar (Kg)	0	0	18	7	400
	Tutar (TL)	0	0	841	330	18.500
Kurbanlık Hayvan Satışı	Miktar (Baş)	16	18	25	21	1.175
	Tutar (TL)	15.700	18.376	25.741	21.030	1.177.700
Besilik Hayvan Satışı	Miktar (Baş)	0	8	11	9	481
	Tutar (TL)	0	9.103	8.636	8.107	454.000
Damızlık Hayvan Satışı	Miktar (Baş)	0	6	18	10	564
	Tutar (TL)	0	7.216	21.284	12.098	677.500
Kuzu Satışı	Miktar (Baş)	62	113	223	152	8.501
	Tutar (TL)	41.800	114.881	180.009	133.942	7.500.750
Islah Desteği	Tutar (TL)	7.085	11.129	21.003	14.647	820.248
Anaç Koyun Desteği	Tutar (TL)	3.505	5.327	8.519	6.418	359.425
Diğer Gelirler	Tutar (TL)	2.780	738	1.136	1.077	60.300
Toplam Gelir	Tutar (TL)	70.870	166.770	267.170	197.650	11.068.423

Hayvan satışı ve desteklemeler haricinde işletmelerin gelirlerinin yalnızca %0,17'lik kısmını süt ürünleri satışı oluşturmaktadır. İşletmelerde alınan destekleme gelirleri içinde en büyük pay sahibi ıslah projesi desteği (%67)'dir. İşletmelerin ıslah projesi kapsamında elde ettikleri toplam destek tutarı 820.248 TL olup, ortalama gelir işletme başına 14.647 TL'dir. Süt ve süt ürünlerinden elde edilen gelirler bakımından 1. ve 2. grup işletmelerde gelir bulunmazken, 3. grup işletmelerde sadece iki işletme bu kalemden gelir elde etmektedir (Çizelge 4.12). İncelenen işletmelerin hiçbiri gübre geliri bildirmemiştir.

Çizelge 4.12 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı gelir dağılımları

	İşletme Büyüklük Grupları						İşletmeler Ortalaması	İşletmeler Toplamı	%
	1. Grup	%	2. Grup	%	3. Grup	%			
Süt ve Süt Ürünleri	0	0,0	0	0,0	841	0,3	330	18.500	0,2
Canlı Hayvan Satışı	57.500	81,1	149.576	89,7	235.670	88,2	175.178	9.809.950	88,6
Islah Desteği	7.085	10,0	11.129	6,7	21.003	7,9	14.647	820.248	7,4
Anaç Koyun-Keçi Desteği	3.505	4,9	5.327	3,2	8.519	3,2	6.418	359.425	3,2
Diğer Destekler	2.780	3,9	738	0,4	1.136	0,4	1.077	60.300	0,5
Toplam Gelir	**70.870**	100,0	**166.770**	100,0	**267.170**	100,0	**197.650**	**11.068.423**	100,0

4.1.10 İşletmelerin koyun yetiştiriciliği kaynaklı gider durumu

Küçükbaş hayvancılık üretim faaliyetinin gerçekleştiği dönem boyunca işletmelerin en büyük masrafının yem masrafları olduğu görülmektedir. Tüm giderlerin %59,3'ünü oluşturan yem kaleminde işletme başına 60.106 TL yem masrafı düşmektedir (Çizelge 4.13). Bu oran küçükbaş yetiştiriciliği yapan işletmelerle ilgili çeşitli araştırmalarda Kara ve Kızıloğlu'nun (2012) %45,4, Bakırtaş'ın (2017) %34,06, Özalp ve Sayın'ın (2018) %40, olarak bildirdikleri oranların üzerinde bulunurken, Tamer'in (2014) %59 olarak bildirdiği değer ile paralellik göstermektedir.

Çizelge 4.13 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık kaynaklı bir yıllık gider dağılımları

Gider Kalemleri		İşletme Büyüklük Grupları			İşletmeler Ortalaması	İşletmeler Toplamı
	TL	1. Grup	2. Grup	3. Grup		
Yem Masrafları (Kaba yem, Kesif yem, saman, silaj)	Tutar	41.460	48.435	79.727	60.106	3.365.920
	%	%58,7	%64,4	%55,9	%59,3	
İşgücü Masrafları	Tutar	5.100	6.672	25.014	13.738	769.300
	%	%7,2	%8,9	%17,5	%13,6	
Elektrik, Mazot, Su Giderleri	Tutar	6.310	10.962	18.514	13.513	756.750
	%	%8,9	%14,6	%13,0	%13,3	
Veteriner Sağlık Giderleri (Tedavi, İlaç)	Tutar	3.000	4.948	8.909	6.330	354.500
	%	%4,2	%6,6	%6,2	%6,2	
Ahır ve Depolama Bakım Onarım	Tutar	800	2.564	4.841	3.301	184.850
	%	%1,1	%3,4	%3,4	%3,3	
Diğer Giderler	Tutar	14.000	1.629	5.627	4.304	241.050
	%	%19,8	%2,2	%3,9	%4,2	
Toplam Gider	Tutar	70.670	75.211	142.632	101.292	5.672.370
	%	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	

İşletmelerde yabancı işgücüne ait masraf kaleminin giderler içindeki oranı %13,6 olarak hesaplanmıştır. Bu oran Dellal vd. 'nin (2002) %6,48, Paksoy'un (2007) % 1,20, Çıtak'ın (2010) %1,64, Bakırtaş'ın (2017) %4,36 olarak bildirdikleri değerlerden yüksek, Tamer'in (2014) %16,6 olarak bildirdiği değerden düşüktür.

İşletme başına veteriner sağlık masrafı %6,2 olarak bulunmuş olup bu oran, Dellal vd.'nın (2002) %4,96, Paksoy'un (2007) %4,86, Çıtak'ın (2010) %4,65, Bakırtaş'ın (2017) %3,48 olarak bildirdikleri değerlerin üzerindedir.

İşletmelerin %82,14'ü çeşitli yerlerden kredi kullanmıştır. Bu oran Karadaş'ın (2018) %62 ve Ünüvar'ın (2019) %55 olarak bildirdiği oranların oldukça üzerindedir.

4.1.11 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık faaliyeti dışındaki gelir durumu

İncelenen işletmelerde 24 işletme sahibinin (%42,86) küçükbaş hayvancılık dışı geliri bulunurken, 32 işletme sahibinin (%57,14) hayvancılık faaliyeti dışında başka bir gelir kaynağı bulunmamaktadır (Çizelge 4.14). Hayvancılık dışında geliri olan işletmelerin %58,33'ü yıllık 3.500-35.499 TL/Yıl arasında gelir elde ederken, %33,33'ü 35.500 TL/Yıl ve üzerinde gelire sahip olup gelir kaynaklarının emeklilik, başka bir işte sigortalı olarak çalışma, kira, ticaret ve çiftçilik faaliyetleri kaynaklı olduğu belirlenmiştir (Çizelge 4.14, Çizelge 4.15).

Çizelge 4.14 İşletmelerin küçükbaş hayvancılık dışında gelir kaynağı durumu

	İşletme Sayısı (n)			
	Başkaca Bir Geliri Olan n=14	Başkaca İki Geliri Olan n=8	Başkaca Üç Geliri Olan n=2	Hayvancılık Dışında Geliri Olan Toplam n=24
Emeklilik	8	7	2	17
Başka bir işte sigortalı çalışma	2	2	0	4
Kira	2	1	2	5
Ticari Faaliyet	1	1		2
Tarımsal Gelir	1	5	2	8

Çizelge 4.15 İşletmelerin yıllık hayvancılık dışında elde ettikleri gelir dağılımları

	Gelir Dağılımı (TL/Yıl)						**Toplam**
	<3.499	**3.500-35.499**	**35.500-100.499**	**100.500-150.499**	**150.500-180.499**	**>180.500**	
İşletme Sayısı	2	14	2	2	3	1	24
%	8,33%	58,33%	8,33%	8,33%	12,50%	4,17%	100,00%

4.1.12 İşletmelerin kredi kullanma durumu

İşletmelerin kredi kullanım durumları incelendiğinde, 56 işletme içerisinden 46 işletmenin (%82,14) çeşitli kaynaklardan kredi kullandığı belirlenmiştir. Kredi kullanan 30 işletme (%65,22) bir kaynaktan, 11 işletme (%47,83) iki kaynaktan ve 5 işletme (%32,61) üç kaynaktan kredi kullanmıştır. Çeşitli kaynaklardan kredi kullanan tüm işletmelerin Ziraat Bankasından kredi kullandıkları, bunun yanında iki kaynaktan kredi kullanan işletmelerden 10'unun özel bankalardan, 1'inin ise Tarım Kredi Kooperatifinden kredi kullandıkları belirlenmiştir. Üç kaynaktan kredi kullanan işletmelerin Ziraat Bankasına ilaveten hem Tarım Kredi Kooperatifinden hem de özel bankalardan kredi kullandıkları tespit edilmiştir (Çizelge 4.16).

Çizelge 4.16 İşletmelerin kredi kullanım durumu

	İşletme Sayısı (n)		
	Bir Kaynaktan Kredi Kullanan n=30	**İki Kaynaktan Kredi Kullanan n=11**	**Üç Kaynaktan Kredi Kullanan n=5**
Ziraat Bankası	30	11	5
Tarım Kredi Koop.	0	1	5
Özel Banka	0	10	5

4.2 İncelenen İşletmeler de Islah Projesi Kapsamında Verilen Desteklerin Değerlendirilmesi

4.2.1 İşletmelerin desteklerden memnuniyet derecesinin değerlendirilmesi

Tez çalışmasına konu olan işletmelerin tümü halk elinde küçükbaş hayvan ıslahı ve anaç koyun keçi desteklemelerinden faydalanmaktadır. İşletmelerden 25'i sürü yöneticisi desteğinden, 7'si yem bitkisi desteğinden ve 4'ü mazot gübre desteğinden faydalanmaktadırlar. İşletmelerin %75'i halk elinde hayvan ıslahı desteklemesinden memnun olduğunu, %53,6'sı anaç koyun keçi desteğinden memnun olmadığını belirtmiştir. Mazot gübre desteklemesinden faydalanan işletmelerin %75'i bu destekten memnun olduklarını, sürü yöneticisi desteğinden faydalanan işletmelerin %72'si ve yem bitkisi desteğinden faydalanan işletmelerin %57,2'si ise söz konusu desteklemelerden

memnun olmadıklarını bildirmişlerdir (Çizelge 4.17). Yaş, eğitim durumu, hayvan sayısı, ek gelir ve aile işgücü durumu gibi faktörlerin, işletme sahiplerinin desteklemelerden memnuniyetinde etkisi lojistik regresyon analizi ile değerlendirilmiş ancak istatistik olarak önem derecesine sahip bir etki tespit edilmemiştir (P>0,05).

Çizelge 4.17 İşletmelerin desteklemelerden yararlanma ve memnuniyet durumları

	Yararlanma durumu	**Medyan***	**Standart sapma**
Halk elinde küçükbaş hayvan ıslahı	%100,00	4	1,076
Anaç koyun keçi desteği	%100,00	2	1,172
Sürü yöneticisi desteği	%44,64	2	1,323
Yem bitkisi desteği	%12,5	3	0,976
Mazot gübre desteği	%7,15	4	1

*Kesinlikle Memnun Değilim=1, Memnun değilim= 2, Karasızım=3, Memnunum=4, Çok Memnunum=5

İşletme sahiplerinin %96,3'ünün küçükbaş hayvancılığı severek yaptığını ifade etmiştir. Yetiştiricilerin %80,4'ü başka bir işleri olmadığı için küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini yapmak zorunda olduklarını beyan etmiştir. İşletme sahiplerinin %59'u küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine kıyasla daha zahmetli olduğunu söylemiştir. Üreticilerin %73,2'si küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin bölgede gelişeceğini düşünmemekte, %80,3'ü kendinden sonra ailesinin küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine devam etmesini istemektedir. Küçükbaş hayvancılığa verilen tüm destekleme kalemlerini işletme sahiplerinin %69,6'ı yeterli görmemektedir. Bilginturan ve Ayhan (2009) yaptıkları çalışmada, %63,9'unun memnun olduğunu bildirmişlerdir. Islah projesi kapsamında verilen destek miktarını %76,8'i yetersiz, %23,2'i ise yeterli bulduğunu bildirmiştir. Destekleme miktarını yetersiz bulanların oranı, Ünüvar'ın (2019) tespit ettiği %72 ile uyumlu görülmektedir. İşletme sahiplerinin %80'i kendileri için en önemli destekleme kalemi olarak, sosyal güvencelerinin devlet tarafından sağlanması olacağını belirtmişlerdir (Çizelge 4.18).

Çizelge 4.18 İşletme sahiplerinin hayvancılık ile ilgili çeşitli başlıklara ilişkin bulgular

	(1)*	(2)*	(3)*	(4)*	(5)*	Medyan*
Küçükbaş hayvancılığı severek ve isteyerek yapıyorum	0	0	0	2 %3,6	54 %96,3	5
Başka işim olmadığı için küçükbaş yetiştiriciliğine devam etmek zorundayım	6 %10,7	5 %8,9	0	16 %28,6	29 %51,8	5
Küçükbaş yetiştiriciliği büyükbaş yetiştiriciliğinden daha zahmetlidir	10 %17,9	8 %14,3	5 %8,9	17 %30,4	16 %28,6	4
Bölgede Küçükbaş yetiştiriciliğinin daha da gelişeceğini düşünüyorum	19 %33,9	22 %39,3	5 %8,9	8 %14,3	2 %3,6	2
Benden sonra ailemin küçükbaş hayvancılığa devam etmesini isterim.	7 %12,5	4 %7,1	0	13 %23,2	32 %57,1	5
Küçükbaş hayvancılık için verilen destekleme kalemleri yeterlidir.	21 %37,5	18 %32,1	1 %1,8	10 %17,9	6 %10,7	2

*Kesinlikle katılmıyorum=1, Katılmıyorum=2, Kararsızım=3, Büyük ölçüde katılıyorum=4, Kesinlikle katılıyorum=5

İşletme sahiplerine mevcut koyun sayılarını hangi şartlarda arttıracakları sorulduğunda, ıslah projesi destek miktarı artarsa mevcut koyun sayısını kesinlikle arttıracaklarını, yem fiyatları düşerse büyük ölçüde arttıracaklarını, diğer desteklemelerin miktarları arttırılırsa kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Yetiştiriciler canlı hayvan fiyatlarının düşmesini mevcut hayvan sayısını arttırmak için bir neden olarak görmemektedir. Yetiştiricilerin cevapları arasında fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P<0,001$). İşletme giderlerinin en önemlisi olan yem fiyatlarının düşmesi ve önemli gelir kaynağı olan ıslah desteklemelerinin artması işletme karını arttıracağından yetiştiriciler bu şartlarda hayvan sayısını arttıracaklarını belirtmişlerdir. İşletme sahiplerinin %7,1'i yaşlılık, alt yapı yetersizliği, çoban sorunu gibi nedenlerden ötürü hiçbir şartta hayvan sayısını kesinlikle arttırmayacaklarını bildirmişlerdir (Çizelge 4.19).

50 işletme sahibi (%89,3), ıslah projesi desteği olmasa da koyun yetiştiriciliğine devam edeceğini, 6'sı ise (%10,7) devam etmeyeceğini bildirmiştir. Devam ederim diyenlere devam etme nedenleri sorulduğunda, alışkanlık olduğu, başka gelir kaynağı olmadığı ve köyde ikamet etmek istediği seçeneklerine büyük ölçüde katılmışlardır. Devam etmek istemeyenler ise yetiştiriciliği zor olduğu seçeneğine tamamen, yetiştiriciliğinin karlı olmadığı seçeneğine büyük ölçüde katılmışlardır (Çizelge 4.20). Bilginturan ve Ayhan'ın (2009) yaptığı çalışmada başka geliri olmadığı için devam ederim diyenlerin oranı %64,4 alışkanlık diyenlerin oranını % 3,6 olarak bildirilmiştir.

Çizelge 4.19 İşletme sahiplerinin mevcut koyun sayısını arttırma tercihleri

	(1)*	**(2)***	**(3)***	**(4)***	**(5)***	**Medyan***
Islah projesi destek miktarı artarsa	5 %8,9	3 %5,4	3 %5,4	16 %28,6	29 %51,8	**5**
Diğer desteklemelerden elde ettiğim gelir artarsa	13 %23,2	8 %14,3	12 %21,4	15 %26,8	8 %14,3	**3**
Canlı hayvan fiyatları düşerse	41 %73,2	5 %8,9	1 %1,8	8 %14,3	1 %1,8	**1**
Yem fiyatları düşerse	16 %28,6	4 %7,1	4 %7,1	21 %37,5	11 %19,6	**4**
Hiçbir şartta artırmam	51 %91,1	0	1 %1,8	0	4 %7,1	**1**

*(1)Kesinlikle Hayır, (2) Büyük Ölçüde Hayır, (3) Kararsızım, (4) Büyük Ölçüde Evet, (5)Kesinlikle Evet. (P<0,001)

Çizelge 4.20 Islah desteği olmazsa işletme sahiplerinin koyun yetiştiriciliğine devam etme durumu

Devam ederim %89,3			**Devam etmem %10,7**		
Nedenler	Medyan*	Standart sapma	**Nedenler**	Medyan*	Standart sapma
Alışkanlık olduğu için	4	1,565	**Farklı bir tür hayvan yetiştiriciliği yaparım**	2,5	1,633
Başka gelir kaynağım olmadığı için	4	1,344	**Başka gelir kaynağım olduğu için**	1,5	1,265
Köyde ikamet etmek istediğim	4	1,486	**Köyde ikamet etmek istemediğim için**	2	1,169
Yetiştiriciliği kolay olduğu için	2	1,024	**Yetiştiriciliği zor olduğu için**	4.5	1,751
Yetiştiriciliği karlı olduğu	2	0,986	**Yetiştiriciliği karlı olmadığı için**	4	0,516

*Hiç katılmıyorum=1,Büyük ölçüde katılmıyorum=2,Kararsızım=3, Büyük Ölçüde katılıyorum=4, Tamamen katılıyorum=5

4.2.2 İşletmelerde destekleme öncesi ve sonrası değerlendirme

İşletme sahiplerinin destek öncesi ve destek sonrasını işletmeye ait yaptıkları değerlendirmeler 4 başlık altında toplanmıştır. İşletme sahiplerini %66'i destekleme öncesi alt yapının kötü olduğunu, %59'u ise destekleme sonrası alt yapının iyi olduğunu bildirmiştir. İşletme sahiplerinin %57,1'i destek öncesi karlılık durumunun kötü olduğunu %59'da destekleme sonrası karlılığın iyi olduğunu söylemişlerdir. Karlılık oranının artması beklenen bir durum olmakla birlikte verilen desteklerle ilgili bulunmuştur. Ahır ve çevre hijyeni bakımından %51,8'i destek öncesini kötü olarak, %48,2'i destek sonrası ahır ve çevre hijyeninin iyi olduğunu bildirmişlerdir. Destek sonrası hayvan sayısının iyi olduğunu beyan edenlerin oranı %69,6 olarak hesaplanmıştır (Çizelge 4.21).

Çizelge 4.21 Islah desteğinin işletmelere etkileri

	Destekleme öncesi		Destekleme sonrası	
	Medyan*	Standart sapma	Medyan*	Standart sapma
İşletmedeki hayvan sayısı	3	0,677	4	0,769
İşletme alt yapı durumu	2	0,685	4	1,216
Ahır ve çevre hijyeni	2	0,808	4	0,828
İşletme karlılık durumu	2	0,632	4	0,592

*Çok kötü=1, Kötü=2,Normal=3, İyi=4, Çok iyi=5

Ankette işletme sahiplerinin destek sonrasını için yaptıkları değerlendirme kısmına ait yanıtlar 5 başlık altında toplanmıştır. Islah projesi ve destekleri sonrası hayvanların verim durumu değerlendirildiğinde, İşletme sahiplerinin %87,5'u kuzu doğum ağırlıklarının, %82,1'i kuzu sütten kesim ağırlıklarının ve %91,1'i damızlık koç değerinin arttığını bildirmiştir. İşletme sahiplerinin %58,9'u destekleme sonrası ikizlik oranının değişmediğini bildirmişlerdir (Çizelge 4.22).

Çizelge 4.22 İşletmelerin destekleme sonrası verim değerlendirmeleri

	Medyan*	Standart sapma	%
Kuzu doğum ağırlıkları	3	0,111	87,5
Kuzu sütten kesim ağırlıkları	3	0,149	82,1
Kesim ağırlıkları	3	0,149	82,1
İkizlik oranı	2	0,246	58,9
Damızlık koç niteliği	3	0,134	91,1

*Azaldı=1, Değişmedi=2, Arttı=3

4.2.3 İşletmelerde yaşanan sorunların değerlendirilmesi

Yetiştiriciler yem fiyatlarının yüksekliği ile mera sorunlarını kesinlikle önemli olarak belirtmişlerdir. İşletmelerde yaşanan sorunların önem sıralamasında ilk sırayı yem fiyatları ikinci sırayı ise mera sorunları almaktadır. Bu durum Karadaş'ın (2018) ve Demir vd'nin (2015) bulduğu sonuçla uyumludur. Bilginturan ve Ayhan'ın (2009) yaptığı çalışmada mera sorunları (%21,8), yem fiyatlarından (%23,1) sonra 3. sırada gelmektedir. Yetiştiriciler çoban bulmada yaşanan sıkıntıları, büyük ölçüde önemli olarak belirtmişlerdir. Çalışmada önem sıralamasında üçüncü sorun olarak

değerlendirilen çoban sorunu, Demir vd.'nin (2015) yaptığı çalışmada 2. sırada bildirilmiştir. Pazarlama sorunları, yetiştiriciler tarafından az önemli olarak değerlendirilirken, Bilginturan ve Ayhan'ın (2009) yaptığı çalışmada pazarlama sorunları %39,1 oran ile ilk sıradaki sorun olarak bildirilmiştir. Yetiştiricilerin satın aldıkları yemin kalitesinin düşüklüğü, işletme sahipleri tarafından büyük ölçüde önemli, alt yapı yetersizliği ile hastalık ve kayıpları ise önemli bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel yöntemlerle hayvancılık ve verim düşüklüğü az önemli olarak değerlendirilirken, bölgede kesimhane yetersizliği ve örgütlenme noksanlığı önemsiz bir sorun olarak değerlendirilmiştir (Çizelge 4.23).

Çizelge 4.23 İşletmelerin yaşadıkları sorunlara ilişkin genel değerlendirmeleri

	(1)*	**(2)***	**(3)***	**(4)***	**(5)***	**Medyan***
Alt yapı yetersizliği	10 %17,9	10 %17,9	11 %19,6	18 %32,1	7 %12,5	3
Geleneksel yöntemlerle hayvancılık	15 %26,8	15 %26,8	12 %21,4	13 %23,2	1 %1,8	2
Çoban bulmada sıkıntı	14 %25,0	1 %1,8	5 %8,9	9 %16,1	27 %48,2	4
Mera sorunları	7 %12,5	2 %3,6	3 %5,4	2 %3,6	42 %75,0	5
Hayvansal ürünleri pazarlamada yaşanan sıkıntı	21 %37,5	9 %16,1	5 %8,9	12 %21,4	9 %16,1	2
Bölgede Kesimhane yetersizliği	43 %76,8	0	3 %5,4	6 %10,7	4 %7,1	1
Verim Düşüklüğü	23 %41,1	14 %25,0	2 %3,6	10 %17,9	7 %12,5	2
Hastalık ve kayıplar	14 %25,0	10 %17,9	8 %14,3	12 %21,4	12 %21,4	3
Kalitesiz Yem	18 %32,1	5 %8,9	2 %3,6	14 %25,0	17 %30,4	4
Yem fiyatları	0	0	1 %1,8	4 %7,1	51 %91,1	5
Örgütlenme Noksanlığı	32 %57,1	6 %10,7	9 %16,1	5 %8,9	4 %7,1	1

*Önemsiz (1), Az önemli (2), Önemli (3), Büyük ölçüde önemli (4), Kesinlikle önemli (5)

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada "Halk Elinde Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi" kapsamında Çankırı İlinde yürütülmekte olan Akkaraman Irkı Koyun Islahı Alt Projelerine verilen desteklerin, işletmeler üzerindeki çeşitli etkileri değerlendirilmiştir. İncelenen işletmelerin mevcut durumları araştırılmış, proje öncesi ile kıyaslama yapılmış, projenin uygulanmaya başlama sürecinden itibaren Akkaraman Koyununun bölgedeki popülasyonu incelenmiş, ilgili proje kapsamında uygulanan ıslah programının ve verilen desteklerin hayvancılık işletmeleri ve yetiştiriciler üzerine olan sosyoekonomik ve demografik etkileri araştırılmış, ıslah desteklemelerinden memnuniyet düzeyi ve yetiştiricilerin tarımda kalma eğilimleri belirlenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye'de küçükbaş hayvancılık sektörünün ve hayvancılığa verilen desteklerin mevcut durumu incelenmiştir. Bu bağlamda küçükbaş hayvan varlığında 2004-2010 yılları arasında düşüş yaşandığı, 2010 yılından itibaren ise artış seyrine girdiği görülmüştür. Küçükbaş hayvan sayısındaki bu artışın nedeninin, 2000'li yıllardan itibaren istikralı ve sistemli bir şekilde uygulanan destekleme politikaları olduğu söylenebilir. Türkiye'de hayvancılığa aktarılan destek miktarlarının 2000 yılında sonra ivme kazandığı görülmektedir. 2002 yılında hayvancılığa yapılan desteklemelerin toplam tarımsal desteklemeler içindeki payı %4 iken 2018 yılında bu oranın %25'e yükseldiği en son 2020 yılında tarımsal desteklemelere 21 milyar TL ödeme yapıldığı ve sadece hayvancılık kalemine yapılan ödemenin 7,8 milyar TL (%35,8) olduğu görülmüştür. Türkiye'de 2010 yılından itibaren hayvan varlığındaki gözlenen artışa rağmen küçükbaş hayvancılıktan elde edilen ürün miktarlarının dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür. Bu proje ile tespit edilen ıslah çalışmasının verime etkisi göz önüne alındığında küçükbaş hayvancılıkta verim artışı sağlanabilmesi için uygulanan ıslah çalışmalarının geliştirilmesinin uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen işletmelerden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, işletme sahiplerinin %57'sinin 50 yaşının üzerinde olduğu buna karşın hanelerin nüfusu incelendiğinde hanedeki ortalama kişi sayısının 7,41 olduğu tespit edilmiştir. Hanelerde hesaplanan ortalama kişi sayısı ile genç nüfus oranının yüksek olması, bölgede

küçükbaş hayvancılığın yetiştiriciler için önemli geçim kaynağı olduğunu ve tarımsal istihdama katkı sağlandığını göstermektedir.

Çankırı'daki ıslah projesi kapsamındaki işletmelerin deneyim süresi oldukça yüksek, bununla beraber işletme sahiplerinin eğitim düzeyleri oldukça düşük bulunmuştur. Bu durum işletme sahiplerinin çocuk ve genç yaşlardan itibaren küçükbaş hayvancılıkla uğraşmaya başlamalarının sonuçları olarak değerlendirilmektedir. Küçükbaş hayvancılığın büyük uğraş ve zaman istemesi, çoban bulmada güçlükler ve karlılığın azalmaması için aile işgücünden faydalanılması zorunluluğu ve yılın ortalama 8 ayı ekstansif olarak meralarda yapılması dolayısıyla yerleşim yerlerinden uzak meralarda ikamet edilmesi gibi zorluklar nedeniyle, erken yaşlarda koyunculuk faaliyetlerine katılarak ailelerine katkıda bulundukları ve sonuç olarak eğitimlerine devam edemedikleri tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerin ana gelir kaynağı kuzu ve canlı hayvan satışından sağlanmaktadır. Bu durum Akkaraman koyun ırkının etçi özelliğinin ön planda olması ve süt üretiminin az, yapağı gelirinin de olmaması nedeniyle beklenen bir durumdur. Ekonomik olarak karkas verimi önemli olan Akkaraman ırkının bu verim yönünün geliştirilmesinin hedeflendiği mevcut ıslah projesinin, ırkın sürdürülebilir yetiştiriciliği ve işletmelerin karlılığına katkıları bakımından oldukça önemli olduğu görülmektedir.

İncelenen işletmelerde toplam hayvancılık kaynaklı giderler içinde yem masrafları büyük bir paya sahiptir. Gerek ülke genelinde ekonomik nedenler ve kuraklık kaynaklı yem bitkileri üretiminde verim düşüklüğü nedeniyle yem fiyatlarındaki artış, gerekse de bölgedeki meraların yetersizliği nedeniyle ek yemleme gerekliliği, ortalama 8 ay ekstansif yetiştiricilik yapılmasına rağmen işletme giderlerinde yem masraflarının yüksek çıkmasının nedenleri olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada 31,41 BBHB olarak bulunan işletme başına hayvan varlığı, benzer çalışmalardaki miktarlardan daha yüksek bulunmuştur. 2011 yılından buyana uygulanan ıslah projesi ile ırkın veriminin ve işletme karlılığın artması sonucu hayvan varlığının da artması, işletme başına düşen hayvan sayısının yüksek olmasının nedeni olarak değerlendirilebilir.

İşletmelerin hepsi damızlık teminini kendi işletmelerinden yapmaktadır. Mevcut ıslah projesi nedeniyle fenotipik olarak yüksek verim özelliklerine sahip olan bireylerin seçilmesi ve damızlık olarak sürü yenilenmesinde kullanılması nedeniyle işletmeler damızlık teminlerini kendi sürülerinden sağlamaktadır.

İşletme sahiplerinin küçükbaş hayvancılığa yönelik desteklemelerden memnuniyet düzeyi incelendiğinde, işletme sahipleri halk elinde küçükbaş hayvan ıslahı desteğinden memnun olduklarını ancak anaç koyun ve sürü yöneticisi desteklemelerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Anaç koyun ve sürü yöneticisi desteklemelerinden memnun olmamalarının nedeni olarak destek miktarının düşük olması ön plana çıkmaktadır. Yetiştiricilerin ıslah projesinden çok memnun olmamalarının nedeni desteklemenin miktarı ile ilişkili bulunmuştur. Islah projelerine ilişkin destekleme miktarları son yıllarda herhangi bir artış göstermemiş ve sabit kalmıştır. Mevcut girdilerde, özellikle yem fiyatlarında son yıllardaki artışlar göz önüne alındığında projeye ilişkin destekleme rakamlarının yeniden değerlendirilmesinin projenin devamlılığı açısından daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

İncelenen işletmelerin hepsinde yem fiyatlarının yüksekliği önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu durum ülke genelinde mevcut ekonomik durum ve yem fiyatlarındaki artışlar değerlendirildiğinde beklenen bir durumdur. Bölgede mera alanlarının yeterli olmaması, meralardaki ot kalitesinin yetersizliği gibi sorunlar koyun yetiştiriciliğinin sürdürülebilirliği açısından önemli sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun giderilmesi için meraların ıslahına öncelik verilmesi ve meraları bölen hazine arazilerinin kiralanarak ekim yapılması yerine koyun yetiştiricilerine tahsis edilerek mera olarak değerlendirilmesi, mera alanlarının daha efektif kullanılması adına bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

İşletme sahipleri ırkın verim düzeyinin düşük olmasını az önemli bir sorun olarak belirtmiş olup bu sonuç ırkın veriminin iyileştirilmesi amacıyla uygulanan ıslah projesinin olumlu bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Yetiştiriciler örgütlenme noksanlığını önemsiz olarak belirtmiş olup bu sonuç yetiştiricilerin eğitim düzeyi ile paralellik göstermektedir.

Çankırı ili akkaraman ırkı koyun ıslahı projelerinin, ırkın verimine katkısı değerlendirildiğinde; yetiştiricilerin %87,5'u kuzu doğum ağırlıklarının, %82,1'i kuzu sütten kesim ağırlıklarının ve %91,1'i koçların damızlık özelliklerinin arttığını bildirmiştir. İşletme sahiplerinin %58,9'u destekleme sonrası ikizlik oranının değişmediğini bildirmiştir. İkiz kuzularda, kuzu doğum ağırlığının azalması, bakım zorluğu, annenin süt veriminin yetersizliği gibi nedenlerden dolayı Akkaraman koyunlarda ortalama 1,2 olan ikizlik oranı, yetiştiriciler tarafından yeterli görülmekte ve artması tercih edilmemektedir. Bu sebepten ötürü yetiştiricilerin yarısından fazlasının ikizlik oranının değişmediğini beyan etmeleri beklenen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda yetiştiriciler proje sonrası ahır ve çevre hijyeni, alt yapı durumu ve işletme karlılık durumunun kötü durumdan iyi duruma geldiğini ve hayvan sayısının ise arttığını belirtmişlerdir. Islah projesinin bu katkıları nedeniyle yetiştiriciler Akkaraman ırkının verim düşüklüğü sorunu olmadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmada araştırılan Çankırı ili'nde Akkaraman koyun ırkı ıslahı projesinin ırkın gelişimine sağladığı değerli katkılar göz önüne alındığında, çeşitli çalışmalarda tespit edilen koyun ırklarında verim düşüklüğü sorununun (Şahinli, 2011, Ceyhan vd. 2015, Şahinler ve Demir 2016) çözüme kavuşması adına 2005 yılından bu yana uygulanan "Ülkesel Küçükbaş Hayvan Islahı Projesi" 'nin, yerli küçükbaş hayvan ırklarının verim yönlerinin geliştirilmesi ve yetiştiricilikte karlılığın arttırılması adına oldukça önemli ve değerli bir politika olduğu görülmektedir.

Yetiştiricilerin %89,3'ü ıslah projesi desteği olmasa da koyun yetiştiriciliğine devam edeceğini bildirmişlerdir. Koyun yetiştiriciliğinin karlı olduğu ve kolay olduğu görüşlerine büyük ölçüde katılmamalarına rağmen yetiştiriciliğe devam etme nedeni olarak işletme sahiplerinin %80,4'ü başka bir işleri olmadığı için küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmak zorunda olduklarını beyan etmiş ayrıca koyun yetiştiriciliğinin bir alışkanlık olduğu ve köyde ikamet etmek istediği görüşlerine büyük ölçüde katıldıklarını belirtmişlerdir. Koyun yetiştiriciliğini karlı bulmamalarına rağmen devam etmek istemeleri, yetiştiricilerin tamamının bu işi severek ve tutkuyla yapması ve %80'inin kendisinden sonra ailesinin bu işe devam etmesini istemesi, koyunculuk faaliyetinin bir gelenek olduğunun göstergesi olsa da ailedeki genç bireylerin koyunculuğa devam etme eğiliminde olmadıkları tespit edilmiştir. Ülkemizin gerek coğrafi ve iklimsel yapısı gerekse de mera yapısı ve kalitesi değerlendirildiğinde

koyunculuğa elverişli bir coğrafya olması dolayısıyla sürdürülebilir bir koyunculuk faaliyeti için politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda gelecek yıllarda koyunculuk faaliyetinin, gençlerin de tarımsal istihdama dahil olacağı daha karlı ve cazibeli bir duruma gelebilmesi adına sorunlara çözümler getirilmesi ve destekleme politikalarının geliştirilmesi gerekliliği görülmektedir. Çalışmada, özellikle genç yetiştiricilerin sağlık sigortası ve emeklilik haklarının sağlanması için koyunculuk faaliyetinden vazgeçmek suretiyle büyük şehirlere göç ederek, sabit maaşlı ve sosyal güvence sağlayan bir işte çalışma istekleri olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda sektörle ilgili ekonomik ve sosyal kaygılar içinde olan ve bu nedenle sektörden kaçma eğiliminde olan gençlerin, bu kaygıları yaşamaması adına, kırsalda ikamet eden işletme sahiplerinin sosyal güvencelerinin devlet tarafından desteklenerek sağlanması ve bu kişilerin sağlık ve emeklilik hakkının garanti altına alınması, destekleme kalemlerinin de bu yönde düzenlenerek karlılığı ve girdi maliyetini azaltacak politikalar geliştirilmesi, genç nüfusun da teşvik edilerek koyunculukta istihdam edilmesi adına önemli bir politik adım olarak değerlendirilmektedir.

Koyun yetiştiriciliği, çoğunlukla meralarda ve kırsal alanlarda, zor fiziki şartlarda uğraş verilen, oldukça zahmetli ve yetiştiricilerin çok karlı bulmadığı bir üretim dalı olmasına rağmen, yetiştiricilerin koyunculuğa tutkuyla bağlı olması, başka gelir kaynakları olmaması, kırsalda ikamet ve alışkanlık gibi nedenler, üretime devam etmelerini sağlamaktadır. Ancak koyunculukta sürdürülebilir üretimin devamı ve yetiştiricilerin tarımda kalma eğilimlerinin arttırılması için destekleme kalem ve miktarlarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliği görülmektedir. Son yıllarda küçükbaş hayvancılığa yönelik desteklemelerin miktar olarak enflasyonla paralel artmadığı ve işletme giderlerindeki maliyet artışlarının oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Politika yapıcılar tarafından küçükbaş hayvancılığa yönelik destekleme miktar ve kalemlerinin yeniden değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Tarımsal politika yapıcılar tarafından yerel bazda hedef kitlelerin ihtiyaçları doğrultusunda, sorunların çözümüne yönelik destekleme politikaları belirlemeleri önemli avantajlar sağlayacaktır. Bu kapsamda tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı, bölgenin kültürel yapısı ve yetiştiricilerin sektörden uzaklaşmasına neden olan bölgesel sorunlar, girdi maliyetlerinin azaltılması gibi unsurların dikkate alınması uygun

görülmektedir. Bu sayede maliyet baskısının, üreticiler üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenebileceği ve işletmelerin rekabet gücüne sahip ve karlı bir yapıya kavuşabileceği, böylece çiftçilerin yaşam standartlarının da yükseltilerek yetiştiriciliğe teşvik edilebileceği ve üretimde sürekliliğin sağlanabileceği sonuçlarına varılmıştır.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında elde edilen veriler değerlendirildiğinde ıslah projesinin, akkaraman koyun ırkının gelişmesi, verim ve sayısının artması adına başarılı olduğu, koyun yetiştiriciliğinde karlılığı arttırıcı, teşvik edici olduğu ayrıca bölgede tarımsal istihdama ve işletme ekonomisine katkı sağladığı belirlenmiş olup sağladığı önemli katkılar göz önüne alındığında önemli bir destekleme aracı olduğu ve geliştirilerek devam etmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca küçükbaş hayvancılıkta sürdürülebilir üretimin devamlılığı için, özellikle genç yetiştiricilerin teşvik edilerek tarımsal istihdamın arttırılması açısından yetiştiricilikte karşılaşılan sorunların, ivedilikle ve büyük bir hassasiyetle ele alınarak, çözüme kavuşması için yeni politikalar geliştirilmesinin ve destekleme miktar ve kalemlerinin yeniden değerlendirilmesinin gerekli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Aksoy, A., Yavuz, F. 2012. Çiftçilerin Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğini Bırakma Nedenlerinin Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği, Anadolu Tarım Bilim. Dergisi, 2012, 27(2): 76-79.

Aktürk, D., Savran, F., Hakyemez, H., Daş G., Savaş T. 2005. Gökçeada'da Ekstansif Koşullarda Hayvancılık Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Açıdan İncelenmesi, Tarım Bilimleri Dergisi 2005, 11 (3) 229-235.

Alkan, M. 2010. Küçükbaş Hayvancılığın Acı Sonu https://www.ciftlikdergisi.com.tr/kucukbas-hayvanciligin-aci-sonu.html, Erişim Tarihi: 26.07.2019.

Alkan, S., Türkmen, Z. 2020. Ordu İli Koyun İşletmelerinde Damızlık Hayvan Besleme Yollarının Belirlenmesi, Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology, 8(6): 1385-1390, 2020.

Altıntaş, G., Akçay, Y. 2007. Tokat İli Erbaa Ovasında Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi Ve İşletmelerin Başarısını Etkileyen Faktörlerin Ortaya Konulması. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 24(2): 33-42.

Anonim. 2020. Çankırı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020 Çalışma Raporu.

Arıtunca D. 2019. Konya İli Merkez İlçelerinde Koyunculuk İşletmelerinin Durumu. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Ateş, G., Nisa, M., Yelboğa, M., Sayın, C. 2014. Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3-5 Eylül 2014, Samsun.

Bakırtaş, Ş. 2017. AKSARAY İlinde Keçi Yetiştiren İşletmelerin Teknik ve Sosyo-Ekonomik Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Bilginturan, S., Ayhan, V. 2009. Burdur İli Damızlık Koyun ve Keçi Yetiştiriciler Birliği Üyesi Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma, Hayvansal Üretim 50(1): 1-8, 2009.

Boz İ, Akbay C, Budak DB, Baş S. 2008. Doğu Akdeniz Bölgesinde Hayvancılık Yapan Tarım İşletmelerinde Yeniliklerin Benimsenmesi ve Yayılması. Proje No:106O352, Kahramanmaraş.

Cengiz, F., Karaca, S., Kor, A., Ertuğrul, M., Arık, I.Z., Gökdal, Ö. 2015. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Değişimler Ve Yeni Arayışlar. Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi. 12-16 Ocak 2015, Ankara.

Ceyhan A., Şekeroğlu A., Ünalan A., Çınar M., Serbester U., Akyol E., Yılmaz E. 2015. Niğde İli Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(2):60-68.

Cumhurbaşkanlığı Kararı. 2020. 2020 Yılında Yapılacak Tarımsal Desteklemelere İlişkin Karar. Karar Sayısı:3190, Resmi Gazete, Sayı 31295, 05/Kasım/2020.

Çıtak D. 2011. Keçi Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi: Çanakkale İli Merkez İlçesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Çiçek, A., Akyıldız, M. 2020. Üretici Şartlarında Sözleşmeli Küçükbaş Hayvancılık Projesinin Tokat İli Açısından Değerlendirilmesi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10(2): 1329-1337, 2020.

Çobanoğlu F., Cankurt M., Tunalıoğlu R., Yılmaz H.İ., Bozkıran S.,Nalbantoğlu A., Yıldız H. 2015. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Etkisinin Değerlendirilmesi, Sorunlar Ve Olası Çözüm Önerileri: Antalya İli Örneği, XII. Ulusal Tarım Kongresi, 25-27 Mayıs 2016.

Dellal G., Keskin G., Dellal İ. 2002. Gap Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi Ve Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzı, Birinci Baskı, Ankara, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu 2002-2, Yayın No: 83, ISBN 975-407-103-9, S. 48-49-50-52-53-63-72.

Dellal, G., Eliçin, A., Tekel, N., Dellal, İ. 2002. GAP bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapısal özellikleri. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın no:82. Ankara. Demir N, Yavuz F (2010). Hayvancılık Destekleme Politikalarına Çiftçilerin Yaklaşımlarının Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizi, Atatürk Üniversitesi Dergisi 41(2), 113-121,2010

Demir PA., Işık SA., Aydın E., Yazıcı K., Ayvazoğlu C. 2015. Ardahan İlinde Koyun Yetiştiriciliğinin Sosyo-Ekonomik Önemi, Van Veterinary Journal, 26(3):141-146.

Demir, N. 2009. Destekleme Politikalarının Hayvancılık Sektörü Üzerine Etkilerinin Bölgesel Karşılaştırmalı Analizi. Doktora Tezi (Yayınlanmamış). Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Demir, N., Yavuz, F. 2010. Hayvancılık Destekleme Politikalarına Çiftçilerin Yaklaşımlarının Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizi, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 41 (2), 113-121, 2010.

Demirdöğen, A., Olhan, E. 2017. Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli. Turkish Journal of Agricultural Economics, 23(1).

Deniz A. 2009. Hakkâri İli Merkez İlçede Koyunculuk Yapan İşletmelerin Ekonomik Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van 2009: 106.

Gökdai A. 2019. Çanakkale İli Saanen Keçi İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Analizi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Günaydın G. 2009. Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politiği, U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, 2009, Cilt 23, Sayı 2, 15-32.

Kara, A., Kızıloğlu, S. 2012. Erzurum'da Meraya Dayalı Üretim Yapan Hayvancılık İşletmelerinin Sosyoekonomik Analizi, Tarım Ekonomisi Dergisi 2012, 18 (2) : 69-78.

Karadaş, K. 2018. Koyunculuk İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu; Hakkâri İli Örneği, Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Derg., 49 (1): 29-35 , 2018.

Karagöz, S. 2019. Konya İli Karapınar İlçesi Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal ve Yetiştiricilik Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Kaymak, K. 2015. Muş İli Korkut İlçesinde Koyunculuk Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetlerinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Kaymakçı, M., Eliçin, A., Tuncel, E., Pekel, E., Karaca, O., Işın, F., Taşkın, T., Aşkın, Y., Emsen, H., Özder, M., Selçuk, E., Sönmez, R. 2000. Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği. Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi 17-21 Ocak 2000, Ankara.

Kazgan, G. 2003. Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kelem E. 2019. 2000 Yılı Sonrası Tarımsal Kredi ve Desteklemelerin, Hayvancılık Sektörü Üzerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Afyon.

Oğuz, C., Özer, H., Yılmaz, R. 2019. Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal Özelliklerinin Belirlenmesi: Konya İli Örneği, XI. IBANESS Congress Series – Tekirdag / Turkey, March 9-10, 2019.

Oral, N., Sarıbal, O., Şengül, H. 2013. "Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları."In N. Oral ed. Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi, NotaBene Yayınları.

Ören, M. N., Bahadır, B. 2005. ‟Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Hayvansal Ürün Politikaları ve Bu Politikalar Sonucu Ortaya Çıkan Transferler" . Hayvansal Üretim, 46(1). Adana, 2005.

Özalp, M., Sayın, C. 2018. Antalya'da Küçükbaş Hayvancılıkta Sürdürülebilirliğe Etki Eden Ekonomik Faktörlerin Değerlendirilmesi, KSÜ Tarım ve Doğa Derg 21(Özel Sayı): 1-11, 2018.

Özsayın, D., Everest, B. 2019. Koyun Yetiştiriciliği Yapan Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Koyunculuk Faaliyetiyle İlgili Uygulamaları, KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 22(Ek Sayı 2): 440-448, 2019.

Paksoy, M. 2007. Kahramanmaraş İlinde Süt Üretimine Yönelik Keçi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Rehber, E., Tipi, T. 2005. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Yayın No:2.05-049-0425, ISBN 975-6149-06-X.

Rigou, A., Koutsouris, A. 2011. Agrıcultural Traınıng And Entrepreneurshıp: The Case Of Young Farmers‟ In A Greek Prefecture. 20th ESEE (European Semınar Of Extensıon Educatıon) 2011, 204-210.

Satar, M. 2021. Kırsal Kalkınma Kapsamında, Genç Çiftçi Projesi İle Desteklenen Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Sosyoekonomik Analizi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sayın, C. 2002. "Türkiye'de Hayvancılık Politikaları ve Reform Arayışlarının Etkileri". Türkiye-Hollanda Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu, 11-12 Haziran, Ankara.

Seki, İ, ve Biler, T. 2016. Büyük Baş Hayvan İşletmelerine Yönelik SWOT Analizi:Biga Örneği, ÇOMÜ Zir. Fak. Derg. (COMU J.Agric. Fac.) 2016:4(1):51-59

Semerci, A., Çelik, A.D. 2016. Mustafa Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, ISSN:1300-9362, 21(2):182-196.

Şahinler, Z., Demir, Y. 2016. Ağrı İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi Cilt 5(1) 16-26 2016.

Şahinli, A.M. 2011. Konya İlinde Koyunculuk Faaliyetine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Koyunculuk Faaliyetinde Etkili Olan Unsurların Saptanması. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara.

Şahinli, A.M. 2014. Koyunculuk Sürü Yönetimi: Karaman İli Örneği. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 29(2):113-120.

Şahinöz, A. 2011. Neolitik'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları: Turhan Kitabevi.

Tamer, B. 2014. Yozgat Merkez İlçede Koyunculuk Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetlerinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi.

Tamer, B., Sarıözkan, S. 2017. Yozgat Merkez İlçede Koyunculuk Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri, Erciyes Üniv Vet Fak Derg 14(1), 49-47, 2017.

Tarım ve Orman Bakanlığı. 2020a. Hayvancılık Desteklemeleri Hakkında Uygulama Esasları Tebliği (Tebliğ No: 2020/32), Resmi Gazete, Sayı:31324, 04 Aralık 2020.

Tarım ve Orman Bakanlığı. 2021. 2020 Yılı Faaliyet Raporu.

Topcu, Y. 2008. Çiftçilerin Tarımsal Destekleme Politikalarından Faydalanma İstekliliğinde Etkili Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,2008,21(2),2005-212.

Topuz, F. 2000. Türkiye'de Hayvancılığın Durumu ve Fiyat Dışı Destekleme Uygulamaları, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara.

Tölü, C., Daş, G., Yurdabak, S., Uğur, F., Konyalı, A., Savaş, T., Aktürk, D., Turkan, H. 2007. Türkiye'nin önemli hayvancılık bölgelerinden Biga koyunculuğuna genel bir bakış. V. Zootekni Bilim Kongresi. 5-8 Eylül, 1-9, Van.

Turan, İ., Şimşek, Ü., Aslan, H. 2015. Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert-Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, ISN: 1303-0310.

TÜİK. 2021. Hayvancılık İstatistikleri, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr, Erişim tarihi: 30.06.2021.

TÜİK. 2021a. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistem Sonuçları, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr, Erişim Tarihi: 08.03.2021.

TÜİK. 2021b. Çankırı İli Hayvancılık İstatistikleri, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr, Erişim Tarihi: 08.03.2021.

TÜİK. 2021c. Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim Tarihi: 25.Mayıs 2021.

TÜİK. 2021d. Tarımsal Üretim Değerleri. Erişim Tarihi: 30.06.2021.

Usta F., Sav O., Sayın C. 2018. Koyunculuk İşletmelerinde Ekonomik Yapı ve Destekleme Politikaları: Tokat İli Niksar İlçesi Örneği. Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi Bildiriler kitapçığı, Aralık 2018. Syf. 303-314.

Ünüvar, F.İ. 2019. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarının Dezavantajlı Bölgeler Açısından Değerlendirilmesi: Mersin İli Dağ ve Ova Köyleri, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Bölümü, Doktora Tezi.

Yavuz, F. 1999. "Türkiye Besi ve Süt Hayvancılığı Politikalarının Analizi". Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu, 2-3 Aralık, İzmir.

Yılmaz, A. 2019. Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamındaki Genç Çiftçi Ruminant Hayvancılık Projelerinin Verimliliğinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay.

Yılmaz, H., Köknaroğlu, H. 2007. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyum Sürecinde Türkiye'de İzlenen Hayvancılık Politikalarının Değerlendirilmesi. V. Zootekni Bilim Kongresi, 5-8 Eylül 2007, Van. s.1-11.